

II. VIEŠOJI TEISĖ

KOORDINACINIAI IR DETERMINACINIAI KONSTITUCINIAI PRINCIPAI (1)

Doc. dr. Egidijus Kūris

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas
Gedimino pr. 36, 2600 Vilnius
Telefonas 62 40 33
Elektroninis paštas e.kuris@lrkt.lt
Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas
Didlaukio g. 47, 2057 Vilnius

Pateikta 2001 m. gegužės 18 d.

Parengta spausdinti 2002 m. birželio 24 d.

Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto dekanas doc. dr. Juozas Žilys ir šio fakulteto Konstitucinės teisės katedros doc. dr. Egidijus Jarašiūnas

S a n t r a u k a

Tai antrasis iš dviejų straipsnių, skirtų konstitucinių principų tipologijai ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos principų sistemai. Jame aptariami konstitucinių principų tipologijos pagrindai, polemizuojama su pažiūra, kad pagal tai, koku mastu konstituciniai principai kreipia teisės sistemą, jie gali būti skirstomi į vadinamuosius „bendruosius“ ir „kitus“ konstitucinius principus.

Straipsnyje pagrindžiama tokia konstitucinių principų tipologija, pagal kurią jie gali būti skirstomi į koordinacinius ir determinacinius principus. Koordinaciniai konstituciniai principai – tai principai, „suderinantys“ pačios Konstitucijos nuostatas, „organizuojantys“ ją į vientisą sistemą. Determinaciniai principai – tai principai, kreipiantys teisės sistemą. Jie papildo koordinacinius principus. Determinaciniai principai lemia ne tai, kaip vienos konstitucinės nuostatos dera su kitomis, o kaip statutinė teisė derinama su konstitucine, o koordinaciniai principai lemia ir viena, ir kita.

Atskirai aprašomi šie koordinaciniai konstituciniai principai: Konstitucijos viršenybės, Konstitucijos vientisumo ir teisinės valstybės, taip pat determinaciniai principai – demokratija ir suverenitetas, pilietinė visuomenė, valdžių padalijimas, pasaulietinė valstybė, socialinė valstybės orientacija ir geopolitinė valstybės orientacija. Analizuojamas šių principų įtvirtinimas konstitucinėje jurisprudencijoje.

1. Konstitucinių principų tipologijos problema

Be konstitucinių principų klasifikavimo pagal tai, kaip jie formuluojami Konstitucijos tekste ir konstitucinėje doktrinoje (į pirminius, sudėtinius ir išvestinius principus), kur kas labiau žinomas dar vienas jų tipologijos kriterijus. Konstitucinių principų sistema dažniausiai konstruojama pagal tai, kokių mastu jie kreipia teisės sistemą, lemia teisinio reguliavimo turinį. Konstituciniai principai skirstomi į „bendruosius“ ir „kitus“. „Bendraisiais“ vadinami tokie principai, kurie kreipia, orientuoja visą teisės sistemą, visas įvairioms teisės šakoms priskiriamas normas, tuo tarpu „kitais“ principais laikomi tie, kurie gali būti toliau detalizuojami tik tam tikrose teisės šakose arba institutuose.

Antai „bendriesiems“ principams priskiriami: (a) tautos suvereniteto principas; (b) demokratiškumo (demokratinės valstybės) principas; (c) prigimtinės teisės principas; (e) lygybės (lygiateisiškumo) principas; (f) žmoniškumo (humaniškumo) principas; (g) teisėtumo principas; (h) Konstitucijos viršenybės principas; (i) teisminės gynybos prieinamumo ir universalumo (teisės į teisminę gynybą) principas; (j) nekaltumo prezumpcijos principas; (k) konstitucinio valdžios galių ribojimo principas; (l) valdžių padalijimo (atskyrimo) principas; (m) principas, pagal kurį teisingumą vykdo tik teismas. Iš „kitų“ principų, įtvirtintų Konstitucijoje, nurodomi: (a) dvigubos pilietybės negalimumo principas; (b) Seimo nario neliečiamumo principas; (c) Respublikos Prezidento asmens neliečiamumo principas; (d) teisėjų „depolitizacijos“ principas [1]. Matyt, tai toli gražu ne visi „kiti“ principai.

Visi šie principai iš tikrųjų įtvirtinti Konstitucijoje – arba joje „tiesiogiai deklaruojami“, arba išvedami iš kitų konstitucinių principų. Pateiktasis konstitucinių principų išvardijimas yra informatyvus. Tačiau nepakanka vien tik išvardyti principus – jie turi būti išvardijami taip, kad jų sąrašas atitiktų sistemiškumo standartus.

Konstitucinių principų klasifikacija, kaip ir kiekviena sistema, turi būti konstruojama pagal tam tikrus kriterijus. Šiuo atveju kriterijus yra tai, ar tam tikri principai adresuojami visai teisės sistemai, ar tik tam tikroms jos „dalims“ – šakoms, institutams. Pasirinkus šį kriterijų sunku išvengti tam tikrų prieštaravimų. Pavyzdžiui, šiokių tokių abejonių gali kelti nekaltumo prezumpcijos principo priskyrimas „bendriesiems“ principams – dėl jo itin glaudžios sąsajos su baudžiamąja ir baudžiamojo proceso teise. Abejotinas ir teisėjų „depolitizacijos“ principo priskyrimas „kitiems“, ne „bendriesiems“, nes „depolitizacija“ yra teisėjo ir teismo nepriklausomumo ir nešališkumo vienas iš aspektų; o nepriklausomas ir nešališkas teismas yra esminė visų žmogaus teisių realizavimo garantija; teisėjas ir teismas yra ta institucija, kuri pagal Konstituciją gali spręsti, ar pažeidžiamos asmens konstitucinės teisės ar laisvės, tai yra ta institucija, kuri vainikuoja visą teisinę sistemą, nesvarbu, kokiai teisės šakai priskiriamas konkretus jos nagrinėjamas teisinis ginčas. Kodėl tad „depolitizaciją“ reiktų laikyti ne „bendruoju“ principu?

Tai viena. Antra, kai kurie iš minėtųjų „bendrujų“ principų akivaizdžiai persipina. Pavyzdžiui, konstitucinio valdžios galių ribojimo principas yra neatskiriama susijęs su Konstitucijos viršenybės principu, išreiškia jo vieną iš aspektų, be to, kaip pirminis principas, yra viena iš prielaidų, leidžiančių konstatuoti Konstitucijoje esant įtvirtintą valdžių padalijimo principą – išvestinį principą. Tačiau visi trys šie principai minimi *vienas greta kito* sudarant įspūdį, jog yra „autonomiški“ vienas kito atžvilgiu. Tad jei ir galima „sudėlioti“ visus konstitucinius principus į dvi „lentynėles“, visuomet liks erdvės abejonėms, ar kai kurie principai nepakliuvo ten, kur jiems nepriklausytų būti.

Trečia. Kai kurie principai įvardijami neatsižvelgiant į pasaulyje priimtą jų pavadinimų vartoseną. Pavyzdžiui, tarp valdžių padalijimo ir valdžių atskyrimo dedamas lygybės ženklas, nors valdžių padalijimu paprastai vadinamas horizontalus valdžios paskirstymas tarp jos šakų – įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės, tuo tarpu valdžių atskyrimu – vertikalus valdžios atribojimas taip atskiriant valstybės valdžią nuo savivaldos [2]. Tikriausiai galima ginčytis, ar savivaldos įtvirtinimas yra Lietuvos Respublikos konstitucinis principas ar ne, bet vargu ar yra pagrindo jį suplakti su valdžių padalijimu.

Toliau. Kai kurie principai, nors konstitucinėje doktrinoje įtvirtinti kaip pamatiniai, apskritai nenurodomi. Toks yra teisinės valstybės principas. Pažymėkime, kad Konstitucijos

preambulėje skelbiamas Tautos siekis atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės. Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad „konstitucinis teisinės valstybės principas yra universalus principas, kuriuo grindžiama visa Lietuvos teisės sistema ir pati Lietuvos Respublikos Konstitucija, kad teisinės valstybės principo turinys atsiskleidžia įvairiose Konstitucijos nuostatose ir yra aiškintinas neatsiejamai nuo Konstitucijos preambulėje skelbiamo atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės siekio. Konstitucijoje įtvirtintas teisinės valstybės principas, be kitų reikalavimų, suponuoja ir tai, kad turi būti užtikrintos žmogaus teisės ir laisvės, kad visos valstybės valdžią įgyvendinančios bei kitos valstybės institucijos turi veikti remdamosi teise ir paklusdamos teisei, kad Konstitucija turi aukščiausią juridinę galią ir kad įstatymai, Vyriausybės nutarimai bei kiti teisės aktai turi atitikti Konstituciją“ [3]. Neįtraukti teisinės valstybės principo į „bendrujų“ konstitucinių principų sąrašą tolygu iš „Traviatos“ personažų išbraukti Violetą drauge su Alfredu. Lygiai taip pat nesuprantama, kodėl nenurodomas teisingumo principas. Juk kai kada tam tikrų įstatymo nuostatų prieštaravimas teisinės valstybės ir teisingumo principams *savaime* yra pakankamas pagrindas pripažinti jas prieštaraujančiomis Konstitucijai [4].

Galima be galo ginčytis dėl *bet kokios* „bendrujų“ principų atrankos. Kadangi *visi* konstituciniai principai tarp savęs susiję, pagal tai, koku mastu jie kreipia teisės sistemą, lemia teisinio reguliavimo turinį, jų tikriausiai ir negalima „surūšiuoti“ kitaip, kaip tik į pirminius, sudėtinius ir išvestinius principus nurodant vienus greta kitų. Bet minėtas principų klasifikavimas į „bendruosius“ ir „kitus“ atspindi tam tikrą metodologiškai nenuoseklų požiūrį į konstitucinius principus apskritai.

Nurodytoje konstitucinių principų klasifikacijoje vadinamieji „kiti“ principai – tai „daliniai“ arba „šakiniai“ principai, labai svarbūs vienose (vienoje arba keliose) teisės šakose, užtat kitose jais tarsi nėra privalu vadovautis (arba prireikia vadovautis tik retkarčiais). Toks principų skirstymas į „bendruosius“ ir „kitus“ suponuoja savotišką konstitucinių principų hierarchiją. „Bendrieji“ principai yra lyg ir „labiau fundamentalūs“, jais grindžiamos visos teisės šakos, visa valstybės sąranga, o „kitų“ principų „taikymo erdvė“ gerokai siauresnė.

Tačiau visi konstituciniai principai turi vienodą (aukščiausią) teisinę galią. *Kokia nors jų hierarchija apskritai yra negalima*. Net „labiausiai specifiniai“ konstituciniai principai nepaklūsta „bendriesiems“. Priešingai – „bendrujų“ principų turinys tegali būti aiškinamas atsižvelgiant į visą konstitucinių principų sistemą, taigi ir į „dalinius“, „kitus“ principus.

Ankstesniame straipsnyje buvo teigiama, kad konstituciniai principai (ir teisės principai apskritai) koegzistuoja, nubrėžia vienas kito turinio ribas. Tai pasakytina ir apie vadinamųjų „bendrujų“, ir „kitų“ principų tarpusavio santykį.

Kad taip yra, pailiustruokime pavyzdžiu. Imkime jau minėtą konstitucinį valdžių padalijimo principą. Pagal visuotinai pripažintą valdžių padalijimo sampratą įstatymų leidžiamoji, vykdomoji ir teisminė valdžios turi būti pakankamai savarankiškos, tarp jų turi būti pusiausvyra. Įstatymų leidžiamąją valdžią įgyvendina Seimas, vykdomąją – Respublikos Prezidentas ir Vyriausybė (kiekvienas pagal savo kompetenciją), teisminę – Teismas. Kaip minėta ankstesniame straipsnyje, konstitucinis valdžių padalijimo principas kildinamas iš Konstitucijos 5 straipsnio 1 dalies nuostatų, interpretuojamų viso konstitucinio reguliavimo kontekste. O Konstitucijos 5 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad valstybės valdžią Lietuvoje vykdo Seimas, Respublikos Prezidentas ir Vyriausybė, Teismas. Ar tai reiškia, kad *kiekviena* valdingus įgaliojimus turinti valstybės institucija būtinai turi būti priskiriama kuriai nors iš šių trijų valdžių? Kitaip tariant, ar tai, kad Konstitucijos 5 straipsnio 1 dalyje yra nurodytos institucijos, personifikuojančios ir atstovaujančios trims valdžios šakoms, turėtų reikšti, kad *iš principo* negali būti jokių kitų valstybės valdžios institucijų, veikiančių *greta* įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės valdžios?

Jeigu valdžių padalijimas būtų „bendras“ principas, *kiekviena* valdingus įgaliojimus (= valdžią) turinti valstybės institucija (= valstybės valdžios institucija) būtinai turėtų būti priskiriama kuriai nors iš šių trijų valdžių ir negalėtų būti jokių kitų valdingus įgaliojimus (= valdžią) turinčių valstybės institucijų (= valstybės valdžios institucijų), veikiančių *greta* įstatymų leidžiamosios, vykdomosios bei teisminės valdžios ir nepriklausančių nė vienai iš jų. Bet taip nėra. Antai Konstitucijos 125 ir 126 straipsniuose yra nurodomas Lietuvos bankas – valsty-

bės centrinis bankas. Nesigilindami į detales pažymėkime, kad Konstitucijoje yra įtvirtintas Lietuvos banko nepriklausomumas: jis nuosavybės teise priklauso Lietuvos valstybei (125 str. 1 d.), vienintelis turi pinigų emisijos teisę (125 str. 2 d.), jam vadovauja valdyba, kurios pirmininką skiria Seimas Respublikos Prezidento teikimu (126 str. 1 ir 2 d.). Ilgametė bene visų Europos valstybių patirtis liudija, kad tik nepriklausomas, ypač nuo vykdomosios valdžios, centrinis bankas garantuoja pinigų stabilumą, pinigų rinkos, kredito ir atsiskaitymų sistemos funkcionavimą [5]. Bet aptariamoje konstitucinių principų klasifikacijoje Lietuvos banko nepriklausomumas būtų ne „bendrasis“, o vadinamasis „kitas“ konstitucinis principas, kreipiantis finansų teisės normas. Kaip matome, „bendrojo“ valdžių padalijimo principo turinio negalima adekvačiai atskleisti neatsižvelgiant į centrinio banko nepriklausomumo konstitucinį principą. Tas pat pasakytina apie Valstybės kontrolę, reglamentuojamą Konstitucijos 134 ir 135 straipsniuose. Ji, kaip valdingus įgaliojimus turinti valstybės institucija, taip pat „netelpa“ į iš Konstitucijos 5 straipsnio 1 dalies kildinamų trijų valdžios šakų schemą. Atkreipkime dėmesį: Konstitucijos 5 straipsnio 1 dalyje nurodoma ne *apskritai valdžia*, o *valstybės valdžia*. (Prie šio klausimo vėliau teks grįžti.) Arba – dar viena iš Konstitucijos 5 straipsnio 1 dalies kildinamo valdžių padalijimo principo sampratos korektyva. Pagal šį principą vienos valdžios šakos pareigūnai neturėtų būti kurios nors kitos valdžios šakos pareigūnais. Bet Konstitucijos 60 straipsnyje nustatyta išlyga: Seimo narys gali būti Ministru Pirmininku arba ministru. Tikriausiai yra pagrindas kalbėti apie šią nuostatą kaip apie įtvirtinančią vadinamąjį „kitą“ (nes ne visoms teisės šakoms vienodai aktualų) konstitucinį principą – Seimo nario ir Vyriausybės nario pareigų suderinamumo principą. Taigi „bendrojo“ konstitucinio valdžių padalijimo principo samprata turi esminių ypatumų, kuriuos lemia anaipol ne „bendrasis“ reguliavimas, o vadinamieji „kiti“ principai.

Tad konstitucinius principus skirstyti į „bendruosius“ ir „kitus“ nėra solidaus pagrindo. Tai labai sąlygiška tipologija. Kai kurie principai vadinami „bendraisiais“ tik dėl to, kad jų adresavimas visai teisės sistemai yra akivaizdus. Šie principai persmelkia visą Konstitucijos audinį, įgalina ją priskirti tam tikram konstitucijų tipui, leidžia suvokti, kokiomis idėjomis vadovavosi jos kūrėjai, prognozuoti, kur link turėtų plėtotis teisės sistema (jei, žinoma, Konstitucija bus gerbiama, o konstitucinė santvarka saugoma). Tokie „bendrieji“ principai įtvirtinti Konstitucijos 1 straipsnio nuostatoje, kad Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika, 18 straipsnio nuostatoje, kad žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės, 21 straipsnio 2 dalies nuostatoje, kad žmogaus orumą gina įstatymas, 27 straipsnio nuostatoje, kad žmogaus įsitikinimais, praktikuojama religija ar tikėjimu negali būti pateisintas nusikaltimas arba įstatymų nevykdymas, Konstitucijos preambulėje įtvirtintame Tautos siekyje atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės. Sąrašas, žinoma, nėra baigtinis.

„Kiti“ konstituciniai principai nelaikomi „bendraisiais“ veikiau ne (tik) dėl to, kad į juos neva privalu atsižvelgti tik tam tikrose teisės šakose, o dėl to, kad kai kuriose kitose šakose jų, atrodo, praktiškai *net neįmanoma pažeisti*. Konstitucinius principus, kad Lietuvos valstybės teritorija yra vientisa ir nedaloma į jokių valstybinius darinius (9 str. 1 d.), kad Lietuvos valstybės sostinė yra Vilniaus miestas – ilgaamžė istorinė Lietuvos sostinė (17 str.) arba kad Respublikos Prezidentas yra valstybės vadovas (77 str. 1 d.), atrodo, būtų įmanoma pažeisti priėmus valstybinės arba administracinės teisės aktus (įstatymus), sukuriančius Lietuvoje kokius nors valstybinius darinius, nustatančius, kad sostinė yra ne Vilnius, o kuris nors kitas miestas, arba kad valstybės vadovu taip pat gali būti vadinamas, tarkime, Seimo Pirmininkas, Ministras Pirmininkas arba kuris nors kitas pareigūnas. Remiantis Konstitucija, tokie teisės aktai turėtų būti pripažinti jai prieštaraujančiais ir negalėtų būti taikomi. Bet išties sunku įsivaizduoti, kad minėtus principus galėtų pažeisti civilinės, finansų arba baudžiamosios teisės aktai – vien dėl to, kad civilinės, finansų ir baudžiamosios teisės reguliuojami santykiai iš esmės skiriasi nuo tų, kurių pagrindus nustato minėtos Konstitucijos nuostatos. Bet to, kad tam tikrose teisės šakose principų pažeisti iš pažiūros neįmanoma, neužtenka. Svarbu tai, kad net, atrodo, „tolimiausių“ teisės šakų normomis galima tuos principus *užtikrinti*. Antai Baudžiamojo kodekso 68 straipsnyje numatyta atsakomybė už viešus raginimus smurtu pažeisti Lietuvos Respublikos teritorijos vientisumą – tai taip pat Konstitucijos 9 straipsnio 1

dalyje įtvirtinto principo realizavimas. Tad vadinamieji „kiti“ konstituciniai principai visuomet turi potencijos tapti „bendrąisiais“, nelygu koku mastu į juos „reaguoja“ teisės sistema. Nors iš pažiūros jie adresuojami ne visoms teisės šakoms, iš tikrųjų taip nėra.

Tad vadinamieji „bendrieji“ ir „kiti“ principai neatsiejami vieni nuo kitų. Konstitucinių principų skirstymas į „bendruosius“ ir „kitus“ pagrįsti tariama analogija su principų klasifikavimu įvairiose teisės šakose – pagal ją teisės principai apskritai yra skirstomi į tarpšakinius, šakinius, teisės institutų principus ir pan. Bet *konstitucinė teisė nėra teisės šaka!* Ji pati gali diktuoti principus (kaip ir normas) kuriai nori teisės šakai ar institutui, bet jeigu ji formuluotų principus, adresuojamus ne visai teisės sistemai, o tik atskiroms teisės šakoms (institutams), tai reikštų, kad konstitucinė teisė „įsileidžia“, „paverčia savais“ šių šakų (institutų) principus, pakylėja juos iki konstitucinio lygmens. Tai pastatytų konstitucinę teisę ant vieno „laiptelio“ su tomis šakomis (institutais). Šitaip būtų paneigta Konstitucijos viršenybė. Kaip konstitucinės normos yra *ir* kurių nors teisės šakų pamatinės normos, taip ir principai, diktuojantys *ir* konstitucinio, *ir* šakinio reguliavimo turinį ir įvardijami tais pačiais žodžiais, visų pirma yra *konstituciniai* principai ir tik *tada* (kartais tik *dėl to*) – teisės šakų principai. Sutarčių laisvės principas tampa privalomu ir neginčijamu (nors anaiptol ne absoliučiu) civilinės teisės principu todėl, kad jį sankcionuoja konstitucinė teisė (išties kitokioje konstitucinėje tradicijoje sutarčių laisvės principas, tegu ir labai pagrįstas civilinės teisės požiūriu, galėtų būti konstituciškai paneigtas, kaip tai buvo sovietinėje konstitucinėje sistemoje, įtvirtinusioje komandinę ekonomiką ir nepripažinusioje ūkinės veiklos laisvės). Seimo nario neliečiamumas – svarbus valstybinės teisės (ir jos pošakio – parlamentinės teisės) principas dėl to, kad yra įtvirtintas Konstitucijoje, ir, pridurkime, tik tuo mastu, kuriuo Seimo nario neliečiamybė garantuojama Konstitucijoje. Kaltinamojo teisė į gynybą – svarbus baudžiamojo proceso teisės principas, bet jis baudžiamojo proceso teisėje irgi neatsiranda „iš niekur“: šis principas įtvirtintas Konstitucijoje *kaip konstitucinis principas* ir būdamas tokiu kreipia, orientuoja visą baudžiamojo proceso teisės sistemą.

Bet ar atsisakius konstitucinių principų skirstymo į „bendruosius“ ir „kitus“ atsisakoma ir minties, kad konstitucinius principus galima klasifikuoti pagal tai, koku mastu jie kreipia teisės sistemą?

Ne. Ir štai kodėl. Klausiant, koku mastu konstituciniai principai kreipia teisės sistemą, pravartu turėti galvoje, kad teisės sistema diferencijuojama ne tik *horizontaliai* (į šakas ir institutus), bet ir *vertikaliai* – į konstitucinę teisę ir statutinę teisę. Konstitucinės teisės šaltinis – Konstitucija ir konstitucinė jurisprudencija, statutinės teisės – įstatymai, kiti norminiai aktai. Administracinė teisė, finansų teisė, baudžiamoji teisė, civilinė teisė, darbo teisė ir pan. – tai vis statutinės teisės šakos [6], kurių kai kurios normos yra pakylėtos į konstitucinį lygmenį ir sudaro jų, kaip teisės šakų, branduolį. Konstituciniai principai lemia šį šakinį teisinį reguliavimą, kitaip tariant, *determinuoja*. Tokius konstitucinius principus pavadinkime *determinaciniais*.

Kita vertus, pati konstitucinė teisė yra vientisa. Kaip aukščiausioji teisinės hierarchijos pakopa, ji negali būti prieštaringa – antraip ji neatliktų savo paskirties, ji ne užtikrintų teisės sistemos darną, o, priešingai, ją dezorganizuotų. Jeigu Konstitucijos tekste yra neaiškumų, prieštaravimų, jie pašalinami aiškinant Konstituciją (nors politikai dažniau linkę siūlyti ją keisti, aišku, negalėdami pateikti garantijų, jog pataisos bus aiškesnės arba jose nebus kitų prieštaravimų). Konstitucijos, konstitucinės teisės vientisumas užtikrinamas tam tikrais principais. Tai principai, suderinantys, *koordinuojantys* pačios Konstitucijos nuostatas, „organizuojantys“ ją į vientisą sistemą. Pavadinkime juos *koordinaciniais* principais. Šie principai lemia pačioje Konstitucijoje nustatytą reguliavimą ir tai, kaip vienos konstitucinės normos dera su kitomis normomis bei su Konstitucijoje įtvirtintais principais. Jie *koordinuoja* patį konstitucinį reguliavimą. Dar kartą reikėtų pabrėžti: turimas galvoje visų pirma ne konstitucinio reguliavimo turinys, o tai, kaip užtikrinamas šio turinio nuoseklumas.

Gali kilti klausimas, ar koordinaciniai principai laikytini konstituciniais ar apskritai teisės principais, o galbūt – ne teisės, bet kokiais nors „dar aukštesniais“ principais?

Reikalas tas, kad „virš“ Konstitucijos nėra jokios teisės. Atsakymas, kaip reikia aiškinti Konstituciją, – iššifruoti jos principus, glūdi joje pačioje [7].

Tačiau nereikia manyti, kad takoskyra tarp koordinacinių ir determinacinių principų yra labai griežta. Juo labiau nereikia įsivaizduoti, kad koordinaciniai principai yra kažkas tokio, kas daro poveikį tik konstituciniam reguliavimui, o ne statutinei teisei ir kad determinaciniai principai neatlieka jokie koordinacinio vaidmens. Anaiptol. Statutinei teisei daro poveikį *visi* konstituciniai principai, *visos* Konstitucijos normos, *visos* jos nuostatos, taigi – ir koordinaciniai, ir determinaciniai konstituciniai principai. Kita vertus, ir koordinaciniai, ir determinaciniai konstituciniai principai vienu metu atlieka ir koordinacinį, ir determinacinį vaidmenį – skiriasi tik jo kryptingumas ir mastas.

Determinaciniai principai ne pakeičia, o papildo koordinacinius principus. Jie skiriasi nuo koordinacinių tuo, kad lemia ne tai, kaip vienos konstitucinės nuostatos dera su kitomis, o tai, kaip statutinė teisė yra derinama su konstitucine. Užtat koordinaciniai principai lemia ir viena, ir kita. Paprasta tariant, statutinės teisės atžvilgiu koordinaciniai principai yra ir determinaciniai; o determinacinių principų koordinacinis vaidmuo apsiriboja statutinės teisės sritimi. Tačiau bet kuriuo atveju konstitucinių principų skirstymas į koordinacinius ir determinacinius yra teorinio abstrahavimo rezultatas ir dėl to sąlygiškas. Šis skirstymas – tai tarsi bandymas eilėraštį užrašyti ženklais, žyminčiais garsų tarimą, arba žmogaus jausmus – cheminėmis formulėmis, žyminčiomis procesus, vykstančius organizme.

Pažymėtina ir tokia koordinacinių ir determinacinių principų skirtybė. Jei tam tikras teisinis reguliavimas prieštarauja Konstitucijai (bet kuriai jos nuostatai), kartu yra „automatiškai“ pažeidžiamas kuris nors koordinacinis konstitucinis principas [8]. (Kitas reikalas, kad konstitucinės kontrolės procese šis klausimas dažnai nekeliamas.) Tuo tarpu koordinacinio principo pažeidimas savaime nereiškia, jog yra pažeistas ir koks nors determinacinis principas [9]. Nors griežtai atskirti koordinacinius ir determinacinius principus nėra lengva, šis skirtumas leidžia bent sąlygiškai juos klasifikuoti.

2. Koordinaciniai principai

Koordinaciniams konstituciniams principams priskirtini: (1) Konstitucijos viršenybės; (2) Konstitucijos vientisumo; (3) teisinės valstybės principai. Jie tarp savęs glaudžiai susiję.

(1) *Konstitucijos viršenybė*. Konstitucijos viršenybė yra sudėtinis konstitucinis principas. Įvairiais aspektais jis įtvirtintas Konstitucijos 5 straipsnio 2 dalies nuostatoje, kad valdžios galias riboja Konstitucija, 6 straipsnio 1 dalies nuostatoje, kad Konstitucija yra vientisas ir tiesiogiai taikomas aktas, šio straipsnio 2 dalies nuostatoje, kad kiekvienas savo teises gali ginti remdamasis Konstitucija, 7 straipsnio 1 dalies nuostatoje, kad negalioja joks įstatymas ar kitas aktas, priešingas Konstitucijai, 30 straipsnio 1 dalies nuostatoje, kad asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą, 102 straipsnio 1 dalies nuostatoje, kad Konstitucinis Teismas sprendžia, ar įstatymai ir kiti Seimo aktai neprieštarauja Konstitucijai, o Respublikos Prezidento ir Vyriausybės aktai – Konstitucijai arba įstatymams, 110 straipsnio 1 dalies nuostatoje, kad teisėjas negali taikyti įstatymo, kuris prieštarauja Konstitucijai ir kt., taip pat Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos“ (priimto tame pačiame piliečių referendume kaip ir Konstitucija) 2 straipsnio nuostatoje, kad įstatymai, kiti teisiniai aktai ar jų dalys, galioję Lietuvos Respublikos teritorijoje iki Lietuvos Respublikos Konstitucijos priėmimo, galioja tiek, kiek jie neprieštarauja Konstitucijai ir šiam įstatymui, ir galios tol, kol nebus pripažinti netekusiais galios ar suderinti su Konstitucijos nuostatomis. Konstitucijos viršenybė reiškia, kad joks teisės aktas negali prieštarauti Konstitucijai, kad niekas negali pažeisti Konstitucijos, kad konstitucinė tvarka gali ir turi būti ginama, pagaliau, kad pati Konstitucija nustato procedūrą, kuria gali būti patikrinama bet kokio teisės akto atitiktis Konstitucijai.

Konstitucijos viršenybę sustiprina jos ypatinga keitimo tvarka. Nors Konstitucijos keitimo tvarkos nagrinėjimas nėra mūsų nagrinėjimo dalykas, reikia pažymėti, kad, palyginti su kitais teisės aktais, ši tvarka yra sudėtinga, o norint pakeisti Konstitucijos 1 straipsnį – ir suvis komplikauta (148 str. 1 d.). Tai suprantama: jei Konstituciją būtų galima pakeisti kaip paprastą įstatymą, ji tikriausiai ir būtų keičiama keičiantis politinei, socialinei ar ekonominei padėčiai, valdančiajai daugumai ir jos ideologinėms nuostatomis. Tai tikrai neužtikrintų konsti-

tucinės santvarkos stabilumo ir teisės aktų, kurie turi būti suderinti su Konstitucija, sistemos darnos.

Su Konstitucijos viršenybe neatsiejamai susijęs tiesioginis jos taikymas ir galimybė savo teises ginti remiantis Konstitucija. Išties Konstitucijoje gausu nuostatų, pagal kurias tam tikrus santykius „reguliuoja įstatymas“. Tai nuostatos, įtvirtinančios įstatymų leidėjo diskreciją (nuožiūros laisvę) reguliuoti šiuos santykius taip, kad būtų galima lanksčiai reaguoti į gyvenimo pokyčius. Pagaliau ne visus santykius Konstitucijos požiūriu būtina kruopščiai konstituciškai sureguliuoti. Bet reikia matyti ir kitą medalio pusę. Nuostatos, kad tam tikrus santykius Konstitucijos požiūriu „reguliuoja įstatymas“, įtvirtina ir įstatymų leidėjo *pareigą* juos sureguliuoti, aišku, nepažeidžiant Konstitucijos normų ir konstitucinių principų. Tarkime, 73 straipsnio 2 dalies nuostata „Seimo kontrolierių įgaliojimus nustato įstatymas“ nesuteikia įstatymų leidėjui laisvės pasirinkti, išleisti tokį įstatymą, ar ne. Jei toks įstatymas nebūtų išleistas, tik tuščia deklaracija būtų 73 straipsnio 1 dalies nuostatos, kad piliečių skundus dėl valstybės ir savivaldybių pareigūnų (išskyrus teisėjus) piktnaudžiavimo ar biurokratizmo tiria Seimo kontrolieriai ir kad Seimo kontrolieriai turi teisę siūlyti teismui kaltus pareigūnus atleisti iš užimamų pareigų. Tai būtų ne tik teisinio reguliavimo spraga – tai būtų ir Konstitucijos viršenybės paneigimas.

Kad ir koks būtų nustatytas žemesnės galios teisinis reguliavimas, Konstitucijos nuostatos yra viršesnės ir taikomos tiesiogiai. Iškilus prieštaravimui tarp įstatymo ir Konstitucijos, jis turi būti sprendžiamas Konstitucijos naudai. Tačiau įstatymų leidėjas toli gražu ne visada operatyviai reaguoja į Konstitucinio Teismo nutarimus, kuriais tam tikri teisės aktai (jų dalys) pripažįstami prieštaraujančiais Konstitucijai. Tokiais atvejais santykiai, kurie buvo reguliuojami iki atitinkamus aktus pripažįstant prieštaraujančiais Konstitucijai, gali būti bent kurį laiką apskritai nereguliuojami. Tai sukelia sunkumų. Todėl kartais siūloma įstatymu nustatyti Konstituciniam Teismui teisę „atidėti nutarimo, kuriuo pripažįstama, kad teisės norma prieštarauja Konstitucijai, įsigaliojimą tokiam laikui, per kurį ši norma būtų atitinkamai pakoreguota“ [10]. Bet ką tai reikštų? Kad dar kurį laiką galiotų Konstitucijos viršenybę paneigiantis teisės aktas? Kad dar kurį laiką nebūtų galima ginti savo teisių remiantis Konstitucija? Tokie Konstitucijos viršenybę neigiantys siūlymai vertintini itin skeptiškai.

Interpretuodamas Konstitucijos viršenybės principą, Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad šis principas yra pamatinis demokratinės teisinės valstybės reikalavimas, o Konstituciją apibūdino kaip pagrindinį įstatymą, turintį aukščiausią teisinę galią įstatymų hierarchinėje sistemoje, įtvirtinantį pagrindines teisinio reguliavimo nuostatas ir sudarantį įstatymų leidybos pagrindą. Ne kartą buvo pabrėžta, kad įstatymai ir kiti teisės aktai (taip pat ir tarptautinės sutartys) negali prieštarauti Konstitucijai [11]. Šis principas suponuoja ir pozityvias pareigas įstatymų leidėjui, kitiems teisėkūros subjektams, pavyzdžiui, peržiūrėti anksčiau priimtus teisės aktus atsižvelgiant į Konstitucijos normas, užtikrinti teisės aktų, reguliuojančių tuos pačius santykius, darnią hierarchinę sistemą [12]. Konstitucinio Teismo doktrinoje Konstitucijos viršenybės principas taip pat siejamas su Konstitucijos preambulėje deklaruojamu Tautos siekiu atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės [13] kaip šio siekio neatskiriamas elementas arba bruožas.

Konstitucijos viršenybės principas iš *koordinacinių* principų neatsitiktinai nurodomas pirmuoju. Kaip *koordinacinis* principas šis principas suponuoja Konstitucijos, kaip teisės šaltinio, buvimą svarbiausiuoju teisės šaltiniu, o drauge – konstitucinės teisės buvimą „virš“ visų teisės šakų, galimybę vertinti bet kokiame teisės akte nustatytą reguliavimą Konstitucijos požiūriu.

(2) *Konstitucijos vientisumas*. Konstitucijos 6 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta, kad Konstitucija yra vientisas ir tiesiogiai taikomas aktas. Konstitucijos vientisumo principo, kaip pirminio konstitucinio principo, „tiesioginis deklarasavimas“ – tai formalus teisinis imperatyvas ir įstatymų leidėjui, ir kitiems subjektams savo veikloje remtis Konstitucija kaip visuma (sistema). Vadinasi, *teisinės galios požiūriu* nė viena Konstitucijos norma ar kita nuostata negali būti priešpriešinama kitoms, traktuojama kaip „viršesnė“, „labiau fundamentali“ už kitas. Pagal konstitucinio reguliavimo turinį, pagal formulavimo būdą jos, aišku, gali būti skirtingos ir įvairiai tarp savęs susijusios. Antai kai kurios nuostatos formuluojamos kaip absoliutūs principai:

„Nuosavybė neliečiama“ (23 str. 1 d.); „Minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė yra nevaržoma“ (26 str. 1 d.). Bet jos turi būti realizuojamos ir aiškinamos atsižvelgiant į kitas Konstitucijos nuostatas: „Nuosavybė gali būti paimama tik įstatymo nustatyta tvarka visuomenės poreikiams ir teisingai atlyginama“ (23 str. 3 d.); „Žmogaus įsitikinimais, praktikuojama religija ar tikėjimu negali būti pateisinamas nusikaltimas ar įstatymų nevykdymas“ (27 str.); „Įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis savo laisvėmis, žmogus privalo laikytis Konstitucijos ir įstatymų, nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių“ (28 str.); „Bažnyčių bei religinių organizacijų mokslo skelbimas, kita tikiybė veikla, taip pat maldos namai negali būti naudojami tam, kas prieštarauja Konstitucijai ir įstatymams“ (43 str. 6 d.) ir kt. – šios nuostatos iš esmės neleidžia minėto absoliutumo nukreipti prieš visuomenę, prieš tas vertybes, kurias Konstitucija gina, nes, pasak J. Elsterio, perfrazavusio JAV Aukščiausiojo Teismo teisėjo R. Jacksoną, „Konstitucija nėra savižudiškas susitarimas“ [14]. Yra Konstitucijoje nuostatų, kurių turinys atskleidžiamas remiantis kitomis nuostatomis, yra ir tokių, kurios iš dalies atkartoja, dubliuoja viena kitą, bet nė viena iš jų nėra ir negali būti „pamirštama“ arba ignoruojama kurios nors kitos konstitucinės nuostatos „naudai“.

Konstitucija, kaip bet kuris teisės aktas, apskritai bet kuris dokumentas, turi savo struktūrą. Lietuvos Respublikos Konstituciją sudaro preambulė, keturiolika skirsnių, Konstitucinis įstatymas „Dėl Lietuvos valstybės“, Konstitucinis aktas „Dėl Lietuvos Respublikos nesusijungimo į postsovietines Rytų sąjungas“ (abu šie aktai pagal Konstitucijos 150 str. yra Konstitucijos sudedamoji dalis) bei įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos“, kaip jau sakyta, priimtas kartu su Konstitucija. Konstitucijos vientisumo principas suponuoja, kad struktūra, atskirų nuostatų išdėstymas Konstitucijos tekste negali lemti jų turinio suvokimo. Pati Konstitucijos struktūra yra sukonstruota pagal mažiausiai du kriterijus – šakinį (skirsniai, skirti valdžios institucijoms) ir funkcinį (skirsniai, skirti atskiroms visuomenės ir valstybės gyvenimo sritims). Todėl tai, jog asmenų lygybės principas įtvirtintas II skirsnyje *Žmogus ir valstybė* (29 str. 1 ir 2 d.), nereiškia, kad lygybė konstituciškai garantuojama tik fiziniams asmenims. Tai, jog prokurorai paminėti IX skirsnyje *Teismas* (118 str. 1 ir 3 d.), nereiškia, kad jie yra teisminės valdžios dalis arba kad prokurorai vykdo teisingumą. Dalis Respublikos Prezidento įgaliojimų nustatyti ne VI skirsnyje *Respublikos Prezidentas*, o skirsniuose *Seimas* (V), *Lietuvos Respublikos Vyriausybė* (VII), *Konstitucinis Teismas* (VIII), *Teismas* (IX), *Finansai ir valstybės biudžetas* (XI), *Užsienio politika ir valstybės gynimas* (XIII). Seimo nario priesaikos, nurodytos Konstitucijos 59 straipsnio 2 ir 3 dalyse, tekstas nustatytas Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos“ 5 straipsnyje. Konstitucijos struktūra negali lemti jos nuostatų turinio, ji tik užtikrina jų išdėstymą tam tikru nuoseklumu, kuris tuo metu buvo priimtinausias jos kūrėjams.

(3) *Teisinė valstybė*. Jau minėta, kad teisinės valstybės siekis (Tautos siekis atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės) skelbiamas Konstitucijos preambulėje. Bet žvelgiant plačiau įvairūs teisinės valstybės, kaip viską persmelkiančios konstitucinės idėjos, aspektai išreikšti įvairiose Konstitucijos nuostatose: kad Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika (1 str.); kad valdžios galias riboja Konstitucija (5 str. 2 d.); kad Konstitucija yra vientisas ir tiesiogiai taikomas aktas (6 str. 1 d.); kad negalioja joks įstatymas ar kitas aktas, priešingas Konstitucijai (7 str. 1 d.), ir kad galioja tik paskelbti įstatymai (7 str. 2 d.); kad žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės (18 str.); nuostatose, įtvirtinančiose teisėjo ir teismų nepriklausomumą, garantuojančiose tam tikras žmogaus teises – į gyvybę, orumą, privataus gyvenimo neliečiamumą, asmens neliečiamumą ir kt.

Čia dar kartą pravartu pakartoti, kad pagal Konstitucinio Teismo doktriną „konstitucinis teisinės valstybės principas yra universalus principas, kuriuo grindžiama visa Lietuvos teisės sistema ir pati Lietuvos Respublikos Konstitucija“, „teisinės valstybės principo turinys atskleidžia įvairiose Konstitucijos nuostatose ir yra aiškintinas neatsiejamai nuo Konstitucijos preambulėje skelbiamo atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės siekio. Konstitucijoje įtvirtintas teisinės valstybės principas, be kitų reikalavimų, suponuoja ir tai, kad turi būti užtikrintos žmogaus teisės ir laisvės, kad visos valstybės valdžią įgyvendinančios bei kitos valstybės institucijos turi veikti remdamosi teise ir pakludamos teisei, kad Konstitucija turi

aukščiausią juridinę galią ir kad įstatymai, Vyriausybės nutarimai bei kiti teisės aktai turi atitikti Konstituciją“ [15]. Teisinės valstybės principas įvardijamas ir kaip teisės viešpatavimo principas; tai beveik sinonimiškos sąvokos.

Kol kas konstitucinė teisinės valstybės (teisės viešpatavimo) doktrina yra gana fragmentiška. Daugiau pažymimi, atskleidžiami atskiri teisinės valstybės požymiai, kuriuos Konstitucinis Teismas laikė reikalingais akcentuoti nagrinėjant atskiras bylas. Cituotas bendras teisinės valstybės principo apibūdinimas padėties iš esmės nekeičia. Vis dėlto yra pagrindas teigti, kad Konstitucinis Teismas, žingsnis po žingsnio formuodamas teisinės valstybės doktriną [16], orientuojasi į teisės mokslo generuojamą teisinės valstybės teoriją bei lyginamąją teisėtyrą. Kadangi teisinės valstybės idėja yra Vakarų teisės tradicijos produktas, ji nebuvo „išrasta“ Lietuvoje [17], verta atkreipti dėmesį į tai, kokie teisinės valstybės „parametrai“ išskiriami mokslinėje teisinėje literatūroje ir kaip jie traktuojami Europos jurisprudencijoje.

Be plačiai žinomo teisinės valstybės skirstymo į anglosaksiškąją *rule of law* ir vokiškąją *Rechtsstaat* tradicijas [18], teisinės valstybės koncepcija šiandien rutuliojama dviem kryptimis, kurių abiejų teorinis pagrindas yra *įstatymo (arba teisės) viršenybės* idėja. Pirmoji, *instrumentalistinė*, teisinės valstybės samprata, diktuoja tokius teisinės valstybės požymius: (a) bendras normų pobūdis, leidžiantis jas taikyti visiems numatytiems teisės subjektams; (b) normų prieinamumas arba viešumas, užtikrinantis, kad teisės subjektai sugebės jas sužinoti; (c) išankstinis normų pobūdis, reiškiantis, kad jos bus nustatytos dar iki išskylant reikalui jas taikyti; (d) normų aiškumas, suprantamumas teisės subjektams; (e) normų neprieštaringumas, negalimumas vienu metu ir reikalauti tam tikro elgesio, ir jį drausti; (f) normų adresatų pajėgumas elgtis pagal normų reikalavimus, kitaip tariant, nereikalavimas to, kas neįmanoma; (g) santykinis normų stabilumas; (h) normų „kongruentiškumas“, t. y. elgesio, kurio reikalauja teisėsaugos ir kitos teisę taikančios institucijos, atitiktis elgesiui, kurio reikalauja normos. Antroji, *substantyvinė*, teisinės valstybės samprata papildomai reikalauja, kad: (a) ne tik normų adresatai pajėgtų elgtis taip, kaip reikalauja normos, bet ir kad valdžios institucijos, nustatydamos teisės normas, veiktų gera valia; (b) panašios bylos būtų sprendžiamos panašiai, taigi teisėjai neturėtų absoliučios nuožiūros, kaip taikyti teisės normas; (c) įstatymai būtų žinomi, negaliojant atgal, nebūtų baudžiama už tai, kas nebuvo uždrausta, o nusikaltimai būtų griežtai apibrėžti; (d) būtų paisoma prigimtinio teisingumo reikalavimų, kaip antai tinkamo teisinio proceso, teismo posėdžių viešumo, teismų nešališkumo ir nepriklausomumo (ne tik nuo politinės valdžios, bet ir nuo visuomenės nuomonės spaudimo), sprendimų pagrindimo įrodymais ir pan. [19]. Kartais kaip atskiri teisinės valstybės (teisės viešpatavimo) požymiai atskirai pabrėžiami teismų prieinamumas, neleidžiamumas teisėsaugos institucijoms pačioms nukrypti nuo teisinės valstybės reikalavimų, tai pat teismų galia prižiūrėti, kaip minėtų teisinės valstybės reikalavimų laikosi kitos institucijos [20].

Patys savaime teisinės valstybės parametrai nenurodo, kokių mastu valstybė užtikrina ekonomines, socialines ar kultūrinės teises, kokią socialinę politiką ji vykdo. Šiuo požiūriu teisinė valstybė, kaip teisinė kategorija, yra laisva nuo subjektyvaus įsivaizdavimo, kas visuomenėje yra teisinga ar gera, nuo politinių (partinių) ar ideologinių preferencijų. Minėtieji parametrai aiškiai orientuoja, kad turi būti vengiama teisinę valstybę ideologizuoti, paversti ją vienu iš lozungų socialiniuose, ideologiniuose ar partiniuose konfliktuose. Visi nurodyti teisinės valstybės požymiai vienareikšmiai kreipia į formalią, *teisinę* erdvę.

Kartais teigiama, kad teisinė valstybė – tai vadinamoji *socialinė valstybė*, t. y. tokia valstybė, kurioje sudaromos ekonominės, socialinės ir kultūrinės sąlygos visapusiškam asmenybės vystymuisi, užtikrinama socialinė gerovė ir pan. [21]. Tai pavojingas nesusipratimas, kuris gali reikšti tik viena: kad valstybė būtų laikoma teisine, ji turi būti *turtinga* – priešingu atveju ji nepajėgtų susidoroti su tais uždaviniais, kurie keliami socialinei valstybei. Toks teisinės valstybės tapatinimas su socialine valstybe paverčia niekais pačią teisinės valstybės idėją, leidžia ekonomiškai nepajėgios valstybės valdžią populistiskai kaltinti nukrypimu nuo teisinės valstybės standartų net ir tuo atveju, kai šioji valdžia iš tikrųjų siekia įgyvendinti teisės viršenybę.

Išties kai kurių valstybių (pvz., Vokietijos, Rusijos) konstitucijose teisinės valstybės sąvoka vartojama kartu su socialinės valstybės sąvoka. Konstitucionalizmo teorijos požiūriu tai

reiškia, kad valstybė, pasiskelbusi *teisine*, įsipareigoja užtikrinti kuo platesnes ekonomines ir socialines teises, kurias yra įtvirtinusi savo Konstitucijoje ir įstatymuose. Bet tai anaipol nereiškia, kad socialinė valstybė yra kokia nors teisinės valstybės rūšis, atmaina ar išsivystymo pakopa. Priešingai, jeigu skurdi, ekonominius sunkumus ar net nuosmukį išgyvenanti valstybė atitinka anksčiau nurodytus teisinės valstybės parametrus, ji pagrįstai laikytina ne mažiau *teisine*, negu, tarkime, gerovės valstybė. Maža to, socialinė valstybė *savime* nereiškia, kad ji būtinai yra ir teisinė – tai gali būti intervencionistinė, netgi totalitarinė valstybė, kurioje klesti nežabotas valdžios kišimasis ne tik į ūkinę veiklą, bet ir į žmonių asmeninį gyvenimą, tačiau kuri vis dėlto siekia (gal ir sugeba) užtikrinti tam tikrą (bent minimalų) pragyvenimo lygį savo nelaisviems piliečiams. Pažymėtina, kad istoriškai viena pirmųjų socialinės valstybės formų buvo policinė valstybė, visuotinę gerovę bandžiusi užtikrinti policinėmis priemonėmis [22]. Neatsitiktinai kai kurie žymiausieji teisinės valstybės teoretikai „susocialintą“ teisinės valstybės sampratą (išpažįstamą kai kuriose trečiojo pasaulio šalyse) netgi pravardžiuoja „teisinės valstybės iškrypimu“ [23].

Tad jeigu socialinę valstybę galima laikyti konstituciniu (teisiniu) principu (kai kuriose valstybėse tai ir yra konstitucinis principas) – tai yra *kitas, ne teisinės valstybės* principas, reiškiantis tam tikrą socialinę valstybės orientaciją, jos ekonominių ir socialinių įsipareigojimų įtvirtinimą. (Apie valstybės socialinės orientacijos įtvirtinimą Lietuvos Respublikos Konstitucijoje šiame straipsnyje dar bus rašoma.) Todėl teisinę valstybę būtina aiškiai skirti nuo socialinės valstybės: valstybė gali būti *ir* socialinė, *ir* teisinė, bet ji gali būti *tik* socialinė arba *tik* teisinė, arba *nei* viena, *nei* kita. Jei valstybės Konstitucijoje yra įtvirtintos plačios socialinės garantijos, tai dar nereiškia, kad joje įtvirtintas ir teisinės valstybės principas: pavyzdžiui, sovietinėje Konstitucijoje ekonominėms ir socialinėms teisėms bei jų garantijoms buvo skiriama daug vietos, bet daugelio visuotinai pripažintų teisinės valstybės parametrų joje nebuvo arba jie būdavo apipinti įvairiomis išlygomis. Tačiau net jeigu tokių garantijų ir nėra, tai, kad valstybė būtų teisinė, užtenka, kad ji atitiktų jau minėtus teisinės valstybės parametrus. Akivaizdus pavyzdys – Jungtinių Amerikos Valstijų Konstitucija, kurioje įtvirtinta daugelis nurodytų teisinės valstybės parametrų (kai kurie, kaip antai tinkamas teisinis procesas, netgi *expressis verbis*), bet kurioje nėra net užuominos apie socialines ar ekonomines teises [24].

Dar netiksliu būtų teisinę valstybę laikyti ne tik socialinės valstybės, bet ir *gerovės valstybės* sinonimu – ši sąvoka žymi apskritai ne tam tikrą teisinį principą, o *faktinį* valstybės būvį, jos ūkio ir visuomenės situaciją [25]. Čia nėra galimybės (ir reikalo) aptarinėti įvairių gerovės valstybės variacijų – konservatyviosios gerovės valstybės, socialdemokratinės gerovės valstybės, vadinamųjų Bismarcko gerovės valstybės ir sero Beveridge'o gerovės valstybės, socialinių paslaugų valstybės ir pan. Bet vien minėtų gerovės valstybės atmainų pavadinimų turėtų užtekti, kad būtų aišku, jog gerovės valstybė – tai politikos ir ekonomikos, o ne teisės mokslo kategorija [26].

Pagaliau reikia skirti teisinę valstybę kaip universalų teisės principą (konstitucinį principą) ir teisinę valstybę kaip realų tam tikros visuomenės būvį. Iš tiesų vien deklaruoti, kad turi būti laikomasi teisinės valstybės reikalavimų, nepakanka. Skirtumas tarp teisinės valstybės kaip konstitucinio principo ir teisinės valstybės kaip realaus visuomenės būvio – tai viena iš gerai žinomo skirtumo tarp vadinamųjų „juridinės konstitucijos“ ir „faktinės konstitucijos“ apraiškų. Teisinės valstybės ir socialinės valstybės skirtumo kontekste pasakytina, kad jeigu valstybės konstitucijoje yra įtvirtintos plačios socialinės garantijos, tokia valstybė faktiškai bus teisinė tik tada, kai šios garantijos bus realiai užtikrinamos. Teisinę valstybę traktuojant pirmiausia kaip realų visuomenės būvį jos parametrų spektras išplečiamas taip, kad apimtų ir realų žmogaus teisių gynimą, realų daugiapartiškumą, valdžios sprendimų ir visuomenės nuomonės abipusį ryšį, ir kt. [27]. Bet tokia analizė yra jau ne konstitucinės teisės, o politikos teorijos bei teisės sociologijos (kurios vienas iš dėmesio objektų yra teisės, taigi ir konstitucinės teisės, realizavimas bei jo efektyvumas) dalykas.

Konstitucinės teisės požiūriu teisinė valstybė (teisės viešpatavimas), vaizdžiai tariant, reiškia, kad valdo „ne žmonės, o teisė“. Ta pačia kryptimi formavosi Europos Teisingumo Teismo jurisprudencija, kurioje buvo suformuluoti vadinamieji *bendrieji teisės principai*. Iš jų pirmiausia paminėtini procesinės teisės principai, įtvirtinantys teisę būti išklausytam, teisę į

gynybą (taip pat ir į efektyvią teisminę gynybą) ir teisę į privataus gyvenimo neliečiamumą (privatumą); proporcingumo principas, pagal kurį taikomos teisinės priemonės turi būti tinkamos tikslams pasiekti ir neperžengti būtinumo ribų; teisėtų lūkesčių principas, pagal kurį turi būti ginamas teise besiremiantis suinteresuotų asmenų pasitikėjimas; gero valdymo principai (administracinis sąžiningumas ir t. t.) ir kt. [28]. Paminėtina ir Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija, kurioje, aiškinant Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją, formuluojami principai, atitinkantys formuluojamus mokslinėje teisinės valstybės koncepcijoje: teismo nešališkumas, teismo nagrinėjimo viešumas, teisė į gynybą, teisė į asmeninio gyvenimo gerbimą, minties, sąžinės ir religijos laisvė, socialinės ir politinės veiklos laisvė ir kt. [29].

Čia nėra galimybių aptarti visos Konstitucinio Teismo jurisprudencijos, kurioje plėtojama teisinės valstybės doktrina. Tačiau pažymėtina, kad tegu ir fragmentiškai daugelis minėtų teisinės valstybės požymių yra nurodomi ir kaip Lietuvos konstituciniai principai. Taigi yra pagrindas kalbėti apie teisinės valstybės konstitucinį principą kaip tokį, kuris aprėpia, integruoja daug tarp savęs susijusių „atskirų“ konstitucinių principų.

Bendras teisės normų pobūdis. Konstitucinis Teismas yra nurodęs, kad įstatymuose nustatomos bendro pobūdžio taisyklės, o poįstatyminiuose aktuose šios normos gali būti tik detalizuojamos; taigi poįstatyminis aktas negali pakeisti įstatymo ir sukurti bendro pobūdžio normų, kurios konkuruotų su įstatymo normomis [30]. Kita vertus, tam tikrais atvejais įstatymų leidėjas specialiu įstatymu gali nustatyti diferencijuotą ūkinės veiklos teisinį reguliavimą – numatyti išimtis, kada tam tikriems ūkio subjektams (net vienam) yra taikomas ne bendrasis, o specialusis įstatymas [31]; sąlygos, kurioms esant galimas toks „individualizuotas“ teisinis reguliavimas, doktrinoje kol kas nėra apibendrintos arba smulkiau aptartos. Jei yra bendrųjų ir specialiųjų normų konkurencija, taikomos specialiosios normos [32].

Įstatymo viršenybė. Bendrasis teisės normų pobūdis konstitucinėje doktrinoje siejamas ir su *įstatymo viršenybės* principu – neatskiriamu teisės viešpatavimo elementu. Šis principas reiškia, jog tarp visų bendro pobūdžio normų yra hierarchija (kurios viršūnėje – Konstitucija), o individualaus pobūdžio teisės aktai turi atitikti norminius aktus. Kitas svarbus įstatymo viršenybės aspektas yra tas, jog įstatymas saisto ir patį įstatymų leidėją: jis negali nevykdyti savo paties išleistų įstatymų, būti tarsi jų „nepasiekiamas“.

Įstatymo viršenybė tiesiogiai susijusi su Konstitucijos viršenybės principu, jį papildo ir pratęsia. Tame pačiame Konstitucijos straipsnyje (102 str. 1 d.) įtvirtinta ne tik Konstitucijos viršenybė visų kitų teisės aktų atžvilgiu, bet ir įstatymo viršenybė poįstatyminių aktų atžvilgiu (šiuo atveju – Respublikos Prezidento ir Vyriausybės): „Konstitucinis Teismas sprendžia, ar įstatymai ir kiti Seimo aktai neprieštarauja Konstitucijai, o Respublikos Prezidento ir Vyriausybės aktai – neprieštarauja Konstitucijai arba įstatymams.“ Bet Konstitucijoje *tiesiogiai* nėra nurodyta, koks yra *visų* poįstatyminių aktų atitikties aukštesnės galios norminiams aktams patikrinimo mechanizmas. Kai kas detalizuojama įstatymuose; antai žinybinių (pvz., ministerijų) aktų atitiktį įstatymams arba Vyriausybės nutarimams gali tirti specializuoti administraciniai teismai Administracinių bylų teisenos įstatymo [33] nustatyta tvarka. Bet net ir įstatymuose nėra nustatyta, kaip turėtų būti tiriama, tarkime, Seimo nutarimų atitiktis įstatymams: Konstitucijos 102 straipsnyje nustatyta, kad Konstitucinis Teismas sprendžia, ar *kiti Seimo aktai* (t. y. ne įstatymai) neprieštarauja *Konstitucijai* (bet ne įstatymams). Šią formalią „Konstitucijos teksto spragą“ užpildo konstitucinis įstatymo viršenybės principas: teisės aktų hierarchija, kartu ir įstatymo viršenybė būtų paneigta, jei pagal Konstituciją nebūtų galima iširti poįstatyminio akto atitiktis įstatymui ir jeigu poįstatyminiam aktui, kuris prieštarauja įstatymui, būtų leidžiama likti teisės sistemoje galioti toliau. Konstitucinis Teismas tokių aktų atitiktį įstatymams tiria [34]. Konstitucijoje taip pat nėra tiesiogiai pasakyta, kad gali būti tiriama įstatymų atitiktis konstituciniams įstatymams, bet Konstitucinis Teismas tiria ir tai [35].

Teisės normų prieinamumas, galėjimas jas žinoti ir normų išankstinis pobūdis. Konstitucinėje doktrinoje pabrėžiama, kad „negalima iš asmens reikalauti laikytis taisyklių, kurių jo veiklos metu nebuvo ir todėl jis negalėjo žinoti būsimų reikalavimų. Teisės subjektas turi būti tikras, kad jo veiksmai, padaryti vadovaujantis teisės aktais, galiojusiaisiais jų padarymo metu, bus laikomi teisėtais. Priešingu atveju pats įstatymas netektų autoriteto, ir tai kliudytų nusta-

tyti stabilią teisinę tvarką“ [36]. Konstitucinio Teismo aktuose ne kartą buvo pabrėžta ir tai, kad teisės aktai negalioja atgal [37]; kartu įtvirtinta, kad aktai, panaikinantys veikos baudžiamumą ar administracinę atsakomybę arba švelninantys sankciją, galioja atgal [38].

Konstitucinis Teismas, tirdamas Seimo nutarimo atitiktį įstatymui, yra specialiai konstatavęs, jog yra nurodęs, kad „Seimo nutarimas priimtas realizuojant iš esmės jau pasiektą susitarimą“ (su ūkio subjektu), ir pabrėžęs, kad „tokia teisės aktų leidybos praktika, kai iš pradžių ne nustatomos teisės normos, pagal kurias turi būti sudaromi susitarimai, bet susitariama, o tik po to nustatomos teisės normos, atspindinčios susitarimą, yra ydinga, nes paneigia vieną iš svarbiausių įstatymų ir kitų teisės aktų leidybos principų, kad teisės aktai turi nustatyti elgesio taisykles, pagal kurias teisinių santykių subjektai privalo veikti tik ateityje“ [39].

Aptariamo teisinės valstybės parametro (ypač teisės normų prieinamumo ir galėjimo jas žinoti) požiūriu itin svarbi ir ši konstituciškai motyvuota nuostata: net tais atvejais, kai teisės aktas yra pažymėtas kokia nors „slaptumo“, „visiško slaptumo“ ar pan. žyma, jis negali būti neprieinamas Konstituciniam Teismui, o teisės aktai, susiję su žmogaus teisėmis, apskritai neturi būti žymimi jokiais slaptumo žymomis [40].

Negalimumas bausti už tai, kas nebuvo uždrausta. Akivaizdu, kad šis principas sietinas su minėtu teisės normų išankstiniu pobūdžiu, konstitucinėje doktrinoje traktuojamu kaip konstitucinis principas. Suprantama, kad konstatavus, jog „negalima iš asmens reikalauti laikytis taisyklių, kurių jo veiklos metu nebuvo ir todėl jis negalėjo žinoti būsimų reikalavimų“, jog „teisės subjektas turi būti tikras, kad jo veiksmai, padaryti vadovaujantis teisės aktais, galiojusiais jų padarymo metu, bus laikomi teisėtais“, pagaliau akcentavus ir konstituciškai motyvavus būtinumą „nustatyti stabilią teisinę tvarką“ [41], pabrėžus, kad teisės aktai negalioja atgal [42], toks teisinis reguliavimas, kuriuo nustatomos sankcijos už praeityje padarytas veikas (neveikimą) pagrįstai būtų laikomas Konstitucijos požiūriu ydingu. Todėl negalimumas bausti už tai, kas nebuvo uždrausta, kaip teisės viešpatavimo neatskiriamas elementas ir konstitucinis principas, imperatyviai diktuoja teisiniui reguliavimui, nustatomam įvairiose teisės šakose, ir nėra tiesmukai sietinas tik su baudžiamąja teise vien tik dėl to, kad sąvoka „bausti“ lingvistiškai artima baudžiamosios teisės sąvokai „bausmė“ ir iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti neturinti tiesioginių sąsajų su kitoms teisės šakoms būdingomis represinio pobūdžio sankcijomis (pvz., administracinei teisei – administracinėmis nuobaudomis). Toks „bendresnis“, „platesnis“ šio konstitucinio principo traktavimas, aišku, jokia būdu nepaneigia jo itin glaudaus ryšio su baudžiamąja teise, ypač turint galvoje, kad šį ryšį dar labiau išryškina kelios Konstitucijos nuostatos, pavyzdžiui, 31 straipsnio 1 dalies nuostata, kad asmuo laikomas nekaltu, kol jo kaltumas neįrodytas įstatymo nustatyta tvarka ir pripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu, taip pat šio straipsnio 4 dalies nuostata, kad bausmė gali būti skiriama tik remiantis įstatymu. „Plačiai“ traktuoti šį principą verčia Konstitucijos 7 straipsnio 2 dalies nuostata, kad galioja tik paskelbti įstatymai. Todėl paradoksalu, kad principai *nullum crimen sine lege* ir *nullum poena sine lege* (reiškiantys, jog „asmuo gali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn tik už tokią veiką, kuri jos padarymo metu buvo numatyta baudžiamajame įstatyme kaip nusikaltimas, ir kad draudžiama taikyti asmeniui griežtesnę bausmę nei nustatyta įstatyme, galiojusiame veikos padarymo metu“) konstitucinėje doktrinoje yra vadinami tik „dviem pagrindiniais baudžiamosios teisės principais“ [43], taigi – ne konstituciniais.

Teisės normų aiškumas ir neprieštaringumas. Konstitucinėje doktrinoje ne kartą įvairiais aspektais akcentuotas būtinumas teisės normas formuluoti aiškiai ir neprieštaringai. Tačiau kartu pažymėtina, kad Konstitucinis Teismas apskritai yra linkęs paaiškinti neaiškias teisės aktų formuluotes taip, kad jose išdėstytų nuostatų realizavimas nepažeistų Konstitucijos normų ir konstitucinių principų, o kai kada specialiai nurodo, kad tam tikras neaiškumas (teisinės technikos trūkumas) savaime nėra pakankamas pagrindas pripažinti teisės aktą (jo dalį) prieštaraujančiu Konstitucijai [44]. Ir tokia pozicija liudija, kad teisės normų aiškumas ir neprieštaringumas traktuojami kaip iš Konstitucijos kildinami principai.

Prigimtinis teisingumas. Konstitucinis Teismas yra nurodęs *prigimtinio teisingumo* paisyimą kaip konstitucinių teisingumo ir teisinės valstybės principų neatskiriamą aspektą, jis

taip pat yra konstatavęs, kad teisingumas yra vienas iš pagrindinių teisės, kaip socialinio gyvenimo reguliavimo priemonės, tikslų; jis yra vienas svarbiausių moralinių vertybių ir teisinės valstybės pagrindų; jis gali būti įgyvendintas užtikrinant tam tikrą interesų pusiausvyrą, išvengiant atsitiktinumų ir savivalės, socialinio gyvenimo nestabilumo, interesų priešpriešos [45]. Bet kol kas *prigimtinio* teisingumo (nei kaip konstitucinio principo, nei kaip teisinės kategorijos) turinys nėra labai smulkiai aiškintas.

Tai suprantama: ši sąvoka turi ne tik normatyvumo, bet ir itin didelį vertybinį krūvį. Ji traktuojama labai nevienodai ne tik teisininkų, bet ir visuomenės, jos skirtingą traktavimą gali lemti žmonių ir jų grupių skirtingos politinės bei ekonominės pažiūros (konservatyvios, socialdemokratinės arba socialistinės, liberalios ir t. t.), be to, šios pažiūros ne visuomet būna nuoseklios, kartais ir apskritai eklektiškos, o tai savo ruožtu daro įtaką teisingumo, kaip apibendrinančios kategorijos, sampratai. Profesinio diskurso aspektu (prigimtinis) teisingumas – tai ne tik teisės, bet ir politikos bei socialinės teorijos kategorija. Teorijoje dar nuo Aristotelio laikų yra išryškėjusios kelios tarp savęs konkuruojančios teisingumo sampratos arba koncepcijos – retributyvinis teisingumas, distributyvinis teisingumas, procedūrinis (procesinis) teisingumas, korekcinis teisingumas, restoracinis teisingumas ir kt. Formalusis teisingumas priešpriešinamas vadinamajam substanciniam, substancinis – procedūriniam ir t. t. Reikia turėti galvoje ir tai, kad sąvoka *teisingumas* paprastai vartojama (ir kasdieniame diskurse, ir specialiojoje literatūroje) su įvairiausiais predikatais, kaip antai „socialinis teisingumas“, „ekonominis teisingumas“, „rasinis teisingumas“, „etnis (arba tautinis) teisingumas“, „teisingumas lyčių atžvilgiu“, „environmentalistinis teisingumas“, „administracinis teisingumas“, „konstitucinis teisingumas“, „kriminalinis teisingumas“, „tarptautinis teisingumas“, „transnacionalinis teisingumas“ ir t. t., teisingumas net apibūdinamas kaip teisės alternatyva arba (retai) net kaip jos antipodas [46]. Visa tai labai komplikuoja (prigimtinio) teisingumo principo aiškinimą – *ne tik* konstitucinėje jurisprudencijoje.

Taigi teisingumo sąvoka yra įvairiaprasmė ir dėl to reliatyvi. Pasirinkti ir konstitucinėje jurisprudencijoje įtvirtinti kurią nors vieną iš gausybės teisingumo sampratų būtų tolygu primesti ją tiems, kurie turi neginčijamą teisę savaip traktuoti pačią teisingumo idėją, turėti savą nuomonę, kas yra teisinga, o kas ne. Todėl konstitucinėje doktrinoje apsiribojama tik tais teisingumo problemos aspektais, kuriems galima rasti aiškų pagrindimą Konstitucijos nuostatose. Neatsitiktinai aiškinant konstitucinį (prigimtinio) teisingumo principą dėmesys sutelkiamas į žmogų, asmenį, kaip teisiųjų santykių subjektą, į jo teises ir laisves, o nuošalyje paliekama amžinoji visų teisingumo teorijų problema – gėrybių paskirstymas visuomenėje.

Šiame kontekste prigimtinis teisingumas, kaip neatskiriamas teisinės valstybės elementas ir konstitucinis principas, negali būti aiškinimas atsietai nuo prigimtinių žmogaus teisių doktrinos, kurios išeities taškas yra Konstitucijos 18 straipsnio nuostata, kad žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės, ir kuri gana įvairiapusė išplėta konstitucinėje jurisprudencijoje. Atskirose Konstitucijos nuostatose, net jos struktūroje, kurioje nuostatos, formuluojančios žmogaus teises, išdėstomos *anksčiau* negu nuostatos, nustatančios valdžios įgaliojimus, taip pat konstitucinėje doktrinoje įtvirtintas žmogaus teisių primatas. Antai Konstitucinio Teismo 1996 m. lapkričio 20 d. nutarime remiamasi nuostata, kad „žmogus nuo pat gimimo turi nuo jo asmens neatskiriamas pamatines ir nekintamas teises bei laisves“ ir kad „pirminis prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių šaltinis“ yra pati „žmogaus prigimtis“ [47]. Konstitucinis Teismas, aiškindamas konstitucines nuostatas, įtvirtinančias žmogaus teisę į gyvybę ir orumą, pabrėžė, kad šios teisės yra „aukščiau įstatymo“, o Konstitucijos paskirtis – „užtikrinti jų gerbimą ir gynimą“ [48]. Doktrinoje taip pat kaip konstitucinis principas įtvirtinta nuostata, kad „prigimtinių žmogaus teisių skirtingas aiškinimas ir nevienodas taikymas atskiroms asmenų kategorijoms yra neleistas“ [49]. Taigi prigimtinis teisingumas suponuoja asmenų lygybę; šis principas, kaip minėta, tiesiogiai įtvirtintas Konstitucijos 29 straipsnyje. Pagaliau prigimtinis teisingumas neatsiejamas nuo humanizmo [50] (taip pat kol kas konstitucinėje jurisprudencijoje plačiau neaparto), irgi įvardijamo kaip vieno svarbiausių konstitucinių principų ir įvairiais aspektais įtvirtinto įvairiose Konstitucijos nuostatose – kad draudžiama žmogų kankinti, žaloti, žeminti jo orumą, žiauriai su juo elgtis, taip pat nustatyti tokias bausmes (21 str. 2 d.), kad draudžiama versti duoti parodymus prieš save, savo šeimos

narius ir artimus giminaičius (31 str. 3 d.), nuo Konstitucijos 31 straipsnio 1 dalyje įtvirtintos nekaltumo prezumpcijos ir kt.

Normų „adresatų“ pajėgumas elgtis pagal normų reikalavimus. Šis principas gali būti traktuojamas ir kaip viena iš prigimtinio teisingumo apraiškų. Bet nėra ir neteisinga jį pabrėžti išskiriant kaip „atskirą“ principą. Viename Konstitucinio Teismo akte tiesiogiai remiamasi bendroju teisės principu *lex non cogit ad impossibilia*, t. y. įstatymas nereikalauja to, kas neįmanoma [51]. Platesnės konstitucinės jo motyvacijos doktrinoje kol kas nėra.

Tinkamas teisinis procesas (procedūra). Tinkamas teisinis procesas – neatskiriamas teisės viešpatavimo požymis. Konstitucinėje jurisprudencijoje ši sąvoka pažodžiui nėra vartota. Bet Konstitucinis Teismas yra vartojęs kitas, artimas sąvokas: tinkamo teismo proceso [52], tinkamos teisminės procedūros [53], teisingo teismo proceso [54]; pažymėtina, kad pastaruoju atveju tie patys *teisingo teismo proceso* reikalavimai buvo taikomi iš esmės kvaziteisminei procedūrai – apkaltos procesui Seime. Be to, atskiruose Konstitucinio Teismo aktuose pabrėžiama, jog pagal Konstituciją būtina užtikrinti asmens teisę į gynybą, galimybę jam dalyvauti apklausiant liudytojus, tiriant įrodymus, teisę turėti advokatą, teisę į vertėją ir kt.; kita vertus, buvo konstatuota ir tai, kad pagal Konstituciją galimi ir uždari teismo posėdžiai (svarbiems visuomenės interesams, kitų asmenų teisėms apsaugoti), o liudytojo arba nukentėjusiojo asmens tapatybę nustatančių duomenų įslaptinimas pats savaime neišsiskiria, jog teisiamojo arba jo gynėjo teisės teismo procese yra apribotos [55].

Teisėjo ir teismų nepriklausomumas ir nešališkumas. Teisėjų ir teismo nepriklausomumas aiškintas įvairiais aspektais. Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarime konstatuota, kad „teisingumo vykdymas – teismų funkcija, lemianti šios valdžios vietą valstybės valdžios institucijų sistemoje ir teisėjų statusą. Jokia kita valstybės institucija ar pareigūnas negali vykdyti šios funkcijos“ [56]. Šiame nutarime taip pat konstatuota, kad demokratinėje teisinėje valstybėje socialinis teisminės valdžios vaidmuo yra toks, kad teismai, vykdydami teisingumą, privalo užtikrinti Konstitucijoje, įstatymuose ir kituose teisės aktuose išreikštos teisės įgyvendinimą, garantuoti teisės viršenybę, apsaugoti žmogaus teises ir laisves. Ši išskirtinė teismo funkcija suponuoja teisėjo ir teismų nepriklausomumą, kuris yra ne savitiksliis dalykas, o būtina žmogaus teisių ir laisvių apsaugos sąlyga, vienas iš svarbiausių teisingumo vykdymo principų, fundamentalaus demokratinės valstybės bruožas. Teisėjų ir teismo nepriklausomumo principas neatsiejamas nuo teisminės valdžios visavertiškumo [57]. Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 6 d. nutarime pažymėta, kad „nepriklausomumas yra ne privilegija, o viena svarbiausių teisėjo ir teismo pareigų, išplaukianti iš Konstitucijos garantuotos žmogaus teisės turėti bešališką ginčo arbitražą“ [58]. Vykdydamas teisingumą, teismas nepriklauso nuo byloje dalyvaujančių asmenų ir klauso tik įstatymo; teisėjas ir teismas turi būti nepriklausomas ir nuo byloje dalyvaujančių šalių bet kokio kišimosi, ir nuo valstybės valdžios, valdymo, taip pat visuomenės institucijų, korporacinių, neteisėtų asmeninių ar kitokių interesų įtakos. Į teisėjo ar teismo veiklą negali kištis niekas – nei valdžios ar valdymo institucijos, nei valstybės pareigūnai, nei politinės partijos ar visuomeninės organizacijos, nei piliečiai. Ir pats teisėjas privalo nepasiduoti valdžios institucijų ar pareigūnų, visuomeninių organizacijų ar atskirų piliečių įtakai. Kita vertus, teisėjo ir teismų nepriklausomumo konstitucinis principas reiškia ne tik teisėjo ir teismų, vykdančių teisingumą, nepriklausomumą, bet ir teismų, kaip teisminės valdžios institucijų sistemos, nepriklausomumą. Jis užtikrinamas nustatant teisėjo įgaliojimų trukmės neliečiamumo, teisėjo asmens neliečiamumo, teisėjo socialinio (materialinio) pobūdžio garantijas, įtvirtinant teisminės valdžios savivaldą [59]. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad konstituciškai ginamas ne tik teisėjo ir teismų nešališkumas, bet ir toks reguliavimas, kuriuo siekiama formuoti požiūrį į teisėją ir teismus kaip į nešališkus arbitrus, būtinumas užtikrinti pasitikėjimą teismu, pavyzdžiui, neleidžiant advokatui atstovauti ar ginti teisme, kuriame teisėju dirba asmuo, su kuriuo advokatas susijęs santuokos arba giminytės ryšiais [60].

Teisėti lūkesčiai. Šiuo principu buvo remtasi vieną kartą, akcentuojant teisėtus privataus gyvenimo lūkesčius [61]. Teisėtų lūkesčių principas buvo įtvirtintas ne tik Lietuvos Respublikos Konstitucijos, bet ir Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijos kontekste.

Proporcingumas. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje proporcingumo principas šiuo pavadinimu neminimas. Tai doktrinoje suformuluotas išvestinis konstitucinis principas. Konstitucinis Teismas pirmąkart jį paminėjo darydamas nuorodą į Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudenciją [62]. Vėliau buvo konstatuota, kad „įstatymais apibrėžiant teisių įgyvendinimo ribas, būtina atsižvelgti į atitinkamos teisės (ar laisvės) paskirtį bei prasmę ir Konstitucijoje nustatytas jos ribojimo galimybes bei sąlygas. Ieškant atsakymo į klausimą, ar konkretus ribojimas yra būtinais reikalingas demokratinėje visuomenėje, pirmiausia reikia išsiaiškinti ribojimo tikslus bei paskirtį, o antra, nustatyti, ar ribojimo priemonės yra proporcingos siekiamam teisėtam tikslui“ [63]. Proporcingumo principo turinys doktrinoje buvo atskleistas laipsniškai – iš pradžių tiriant reklamos ribojimų nustatymą [64], vėliau – ribojimų valstybės tarnautojams [65] ir apribojimų stoti į valstybės tarnybą [66], susirinkimų laisvės įgyvendinimo reglamentavimą [67] bei administracinių nuobaudų už mokesčių įstatymų pažeidimus nustatymą [68]. Nuo rėmimosi Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija pereinama prie autentiškos konstitucinės doktrinos: vėliausiose bylose remiamasi konstituciskai motyvuojamu būtinumu išlaikyti pusiausvyrą tarp asmens teisės ir viešojo intereso [69] bei konstituciniais teisingumo ir teisinės valstybės principais: „teisingumo ir teisinės valstybės konstituciniai principai suponuoja ir tai, kad už teisės pažeidimus valstybės nustatomos poveikio priemonės turi būti proporcingos (adekvačios) teisės pažeidimui, turi atitikti siekiamus teisėtus ir visuotinai svarbius tikslus, neturi varžyti asmens akivaizdžiai labiau negu reikia šiems tikslams pasiekti“, „teisingumo ir teisinės valstybės konstituciniai principai reiškia ir tai, kad tarp siekiamo tikslo ir priemonių šiam tikslui pasiekti, tarp teisės pažeidimų ir už šiuos pažeidimus nustatytų nuobaudų turi būti teisinga pusiausvyra (proporcija). Šie principai neleidžia nustatyti už teisės pažeidimus tokių nuobaudų <...>, kurios būtų akivaizdžiai neproporcingos (neadekvačios) teisės pažeidimui bei siekiamam tikslui“ [70]. Reikšminga ir tai, kad konstatuojant ir plėtojant konstitucinį proporcingumo principą ne visuomet turi būti vartojami žodžiai „proporcingumas“ ar „proporcingas“: proporcingumo principą atskleidžia ir tokios Konstitucinio Teismo aktų formuluotės, kaip antai: „Tiek, kiek būtina visuomenės saugumui ir viešajai tvarkai užtikrinti, žmogaus teisėms ir laisvėms ginti, tam tikroms asmenų kategorijoms gali būti nustatytos skirtingos leidimų įsigyti ginklų išdavimo sąlygos“ [71].

Tai, žinoma, toli gražu ne visa Konstitucinio Teismo suformuota teisinės valstybės (teisės viešpatavimo), kaip konstitucinio principo, doktrina – tik kai kurie jos elementai. Bet ir iš šio trumpo, gana schematiško pristatymo aišku, kad teisinės valstybės principas yra ne tik daugialypis, daugiaveidis, bet ir talpus. Jis, be abejonės, determinuoja, lemia visą teisės sistemą. Kodėl gi tad jis laikytinas pirmiausia *koordinaciniu* principu?

Visi minėtieji (ir neminėtieji) teisinės valstybės elementai sudaro vientisą visumą, sistemą. Kaip matėme, teisinės valstybės principas doktrinoje neatsiejamas net nuo Konstitucijos viršenybės principo, gal šiek tiek dirbtinai išskirto, norint išryškinti Konstitucijos, kaip svarbiausiojo teisės šaltinio, *teisinį* (ne politinį) pagrindimą. Juo labiau nė vieno iš teisinės valstybės sąvoka apimamų elementų negalima aiškinti atskirai nuo kitų. Pavyzdžiui, nuostata, jog asmuo, kaltinamas padaręs nusikaltimą, turi teisę, kad jo bylą viešai ir teisingai išnagrinėtų nepriklausomas ir bešališkas teismas (31 str. 2 d.) ir kad teisingumą Lietuvoje vykdo tik teismai (109 str. 1 d.), interpretuojant tinkamo teisinio proceso, kaip teisinės valstybės „parametro“, kontekste, galima teigti, kad asmuo turi teisę, jog jo byla būtų išnagrinėta per įmanomai (protingai) trumpiausią laiką [72].

Kitas aspektas. Konstitucijos 7 straipsnio 2 dalyje nustatyta: „Galioja tik paskelbti įstatymai“. Literatūroje ši nuostata kartais interpretuojama siaurai, t. y. kaip adresuojama tik įstatymams, o ne žemesnės galios norminiams ar apskritai teisės aktams [73]. Kai kada, atrodo, to pagrindas gali būti ir Konstitucinio Teismo formuluotės: „Ši Konstitucijos nuostata reiškia, kad įstatymai negalioja ir negali būti taikomi, jei jie nėra oficialiai paskelbti. Oficialus įstatymų paskelbimas laikantis Konstitucijoje ir įstatymuose nustatytos tvarkos yra būtina sąlyga ne tik tam, kad įstatymai įsigaliotų, bet ir kad teisinių santykių subjektai žinotų, kokie įstatymai galioja, koks yra jų turinys, ir juos vykdytų. Demokratinėje teisinėje valstybėje negali būti nepaskelbtų įstatymų“ [74]. Bet minėtą Konstitucijos nuostatą galima (ir reikia) in-

terpretuoti siejant ją su konstituciniu teisinės valstybės principu, suponuojančiu, be kitų dalykų, ir teisės normų (ne tik įstatymų!) prieinamumą, galėjimą jas žinoti, ir išankstinį jų pobūdį. Tuomet aišku, kad ši nuostata yra adresuojama ne tik įstatymams, bet ir kitiems teisės aktams. Jau cituotame Konstitucinio Teismo 1994 m. kovo 16 d. nutarime yra šio platesnio požiūrio atspindys: „Įstatymo ar kito teisės akto galia nukreipiama į ateitį. Negalima iš asmens reikalauti laikytis taisyklių, kurių jo veiklos metu nebuvo ir todėl jis negalėjo žinoti būsimų reikalavimų. Teisės subjektas turi būti tikras, kad jo veiksmai, padaryti vadovaujantis teisės aktais, galiojusiaisiais jų padarymo metu, bus laikomi teisėtais. Priešingu atveju pats įstatymas netektų autoriteto, ir tai kliudytų nustatyti stabilią teisinę tvarką“ [75]. Išties sunku įsivaizduoti, kad *teisinėje valstybėje* Konstitucijos požiūriu kaip nepriekaištingi galėtų būti vertinami, tarkime, nepaskelbti Vyriausybės (taigi poįstatyminiai) aktai, sukelianys teises pasekmes.

Panašiai galima interpretuoti ir Konstitucijos 29 straipsnio 2 dalies nuostatą, kad žmogaus teisių negalima varžyti ir teikti jam privilegijų dėl jo lyties, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų pagrindu. Aiškinant šią nuostatą vien formaliai, tektų pripažinti, kad pagrindų, kuriais negalima varžyti žmogaus teisių ir teikti jam privilegijų, sąrašas yra baigtinis. Bet teisinės valstybės, teisingumo požiūriu tai būtų absurdas. Argi pagrįsta manyti, kad įstatymų leidėjui leistina nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuriuo žmogaus konstitucinės teisės būtų suvaržytos, tarkime, dėl jo išvaizdos arba amžiaus, arba dėl seksualinės orientacijos, arba dėl sveikatos, arba dėl jo turėtos kitos valstybės pilietybės, t. y. pagrindais, tiesiogiai nenurodytais 29 straipsnio 2 dalyje (išskyrus, aišku, pačioje Konstitucijoje nustatytus apribojimus)? Taip būtų pažeidžiamas prigimtinis teisingumas – neatskiriamas teisinės valstybės elementas. Konstitucinis Teismas yra nurodęs, jog Konstitucijoje įtvirtintą lygiateisiškumo principą reikia analizuoti „kompleksiškai, o ne formaliai pažodžiui“ [76]. Kita vertus, būtent prigimtinio teisingumo principu (tegu ir taip neįvardijamu) grindžiamas pozityviosios diskriminacijos galimumas [77].

Taigi konstitucinis teisinės valstybės principas (ar jo atskiri aspektai) faktiškai yra vienas svarbiausių orientyrų aiškinant Konstitucijos nuostatas. Iš esmės į bet kurią Konstitucijos normą ar konstitucinį principą ne tik galima, bet ir būtina žvelgti per teisinės valstybės prizmę. Tik šitaip galima užtikrinti pačių įvairiausių konstitucinių normų ir principų pusiausvyrą ir darną. Šiuo požiūriu teisinės valstybės principas „dirba ta pačia kryptimi“ kaip ir Konstitucijos vientisumo principas. Pastarasis, kaip minėta, įpareigoja remtis Konstitucija kaip visuma, nesupriešinti jos vienu nuostatų su kitomis nei pagal turinį, nei pagal teisinę galią. Tuo tarpu teisinės valstybės principas užtikrina, kad ir Konstitucijos dinamika bei jos aiškinimas taip pat bus vienodas: nė viena nuostata iš principo negali būti doktrinoje plėtojama kryptimi, priešinga teisei valstybei. Dėl to teisinės valstybės principas neabejotinai laikytinas *koordinaciniu* principu.

PASTABOS IR NUORODOS

1. Vaitiekienė E., Vidrinskaitė S. *Lietuvos konstitucinės teisės įvadas*. – Vilnius: Justitia, 2001. P. 28–30.
2. Valdžių atskyrimas (*separation of powers*) (greta valdžių padalijimo (*division of powers*)) paprastai nurodomas kaip konstitucinis principas federacinėse valstybėse (žr., pvz.: Tribe L. H. *American Constitutional Law*. – Mineola: The Foundation Press, 1988. P. 18–21).
3. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. sausio 14 d. nutarimo Nr. 36 „Dėl 1998 metų pavyzdžio banderolių tabako gaminiams ir alkoholiniams gėrimams ženklinti įvedimo“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos įmonių įstatymo 8 straipsnio 1 daliai ir 12 straipsnio 1 daliai“ (2000 m. vasario 23 d.; *Žin.*, 2000. Nr. 17–419).
4. Žr., pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d. nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 40 straipsnio pripažinimo nete-

- kusiu galios ir 251 straipsnio pakeitimo įstatymo 1 ir 2 straipsnių, Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 27 straipsnio 5 dalies, 50 straipsnio 3 ir 9 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 2000. Nr. 105–3318).
5. Žr., pavyzdžiui: **Semler D.** *Focus: The Politics of Central Banking // East European Constitutional Review*. 1994. Vol. 3. No. 3/4.
 6. Kaip ir ankstesniajame straipsnyje, kiti teisės šaltiniai (precedentai, sutartys ir t. t.) čia neaptariami.
 7. Plg.: **Leontjeva E. et al.** *Knyga 2000–2004 Seimo nariams ir rinkėjams*. – Vilnius: UAB Biznio mašinų kompanija, 2000. P. 174 ir tol.
 8. Plg., pavyzdžiui, Konstitucinio Teismo 2000 m. spalio 18 d. nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių „Būtingės nafta“, „Mažeikių nafta“ ir „Naftotiekis“ reorganizavimo įstatymo, Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 5 straipsnio 3 dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „Dėl strateginio investuotojo pripažinimo“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų įstatymui“ (*Žin.*, 2000. Nr. 88–2724).
 9. Pavyzdžiui, įstatymo nuostatų prieštaravimas teisinės valstybės ir teisingumo principams *savaimė* yra pakankamas pagrindas pripažinti jas prieštaraujančiomis Konstitucijai, nors nėra konstatuotas *jokio* Konstitucijos straipsnio pažeidimas (plg. Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d. nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 40 straipsnio pripažinimo netekusiu galios ir 251 straipsnio pakeitimo įstatymo 1 ir 2 straipsnių, Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 27 straipsnio 5 dalies, 50 straipsnio 3 ir 9 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 2000. Nr. 105–3318)).
 10. *Lietuvos teisėkūros tobulinimo rekomendacijos // Teisės problemos*, 2000. Nr. 2. P. 11.
 11. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. vasario 14 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 53 straipsnio ir Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo 21 straipsnio trečiosios dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 1994. Nr. 13–221); Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 straipsnių ir jos Ketvirtosios protokolų 2 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 1995. Nr. 9–199); Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. spalio 17 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių“ 7 straipsnio ketvirtosios dalies ir 12 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 1995. Nr. 86–1949); Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. gegužės 29 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 1996 m. gruodžio 5 d. nutarimo „Dėl Seimo nutarimo „Dėl Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos tarybos narių paskyrimo“ pripažinimo netekusiu galios ir Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos tarybos sudarymo“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 1997. Nr. 49–1173, Nr. 50); Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. birželio 17 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. rugpjūčio 31 d. nutarimo Nr. 1169–22 „Dėl specialaus Vyriausybės vertybinių popierių aukciono“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos valstybės išdo įstatymo 1 straipsnio antrajai daliai, Lietuvos Respublikos Vyriausybės įstatymo 21 straipsnio 5 punktui ir Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos 1995 metų valstybės biudžeto ir atskaitymų į savivaldybių biudžetus normatyvų bei dotacijų patvirtinimo“ 4 straipsniui“ (*Žin.*, 1997. Nr. 58–1351).
 12. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gegužės 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. gruodžio 5 d. nutarimu Nr. 530 patvirtintų Asmenų draudimo valstybės lėšomis ir kompensacijų mokėjimo juos sužeidus ar jiems žuvus ryšium su tarnyba sąlygų 4 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos savanoriškosios krašto apsaugos tarnybos įstatymo 25 straipsniui“ (*Žin.*, 1996. Nr. 43–1187).
 13. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. vasario 23 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. sausio 14 d. nutarimo Nr. 36 „Dėl 1998 metų pavyzdžio banderolių tabako gaminiams ir alkoholiniams gėrimams ženklinti įvedimo“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos įmonių įstatymo 8 straipsnio 1 daliai ir 12 straipsnio 1 daliai“ (*Žin.*, 2000. Nr. 17–419); Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. spalio 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių „Būtingės nafta“, „Mažeikių nafta“ ir „Naftotiekis“ reorganizavimo įstatymo, Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 5 straipsnio 3 dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „Dėl strateginio investuotojo pripažinimo“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų įstatymui“ (*Žin.*, 2000. Nr. 88–2724).
 14. Paraphrase of a dissent of Justice Robert Jackson in *Terminiello v. City of Chicago*, 337 U. S. 1, 37 [1949] **Elster J.** *Constitutional Courts and Central Banks: Suicide Prevention or Suicide Pact?// East European Constitutional Review*. 1994. Vol. 3. No. 3/4.

15. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. vasario 23 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. sausio 14 d. nutarimo Nr. 36 „Dėl 1998 metų pavyzdžio banderolių tabako gaminiams ir alkoholiniams gėrimams ženklinti įvedimo“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos įmonių įstatymo 8 straipsnio 1 daliai ir 12 straipsnio 1 daliai“ (*Žin.*, 2000. Nr. 17–419); žr. taip pat Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. spalio 18 d. nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių „Būtingės nafta“, „Mažeikių nafta“ ir „Naftotiekis“ reorganizavimo įstatymo, Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 5 straipsnio 3 dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „Dėl strateginio investuotojo pripažinimo“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų įstatymui“ (*Žin.*, 2000. Nr. 88–2724); Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. sausio 11 d. nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 7 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 2001. Nr. 5–143).
16. Plg.: „kiekvieno teisės instituto atitikimas Konstitucijai turi būti vertinamas pagal tai, ar jis atitinka konstitucinius teisinės valstybės principus. Atskleisti teisinės valstybės sampratos turinį – tai konstitucinės doktrinos funkcija“ (Konstitucinio Teismo 1999 m. gegužės 11 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo statuto 259 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“; *Žin.*, 1999. Nr. 42–1345, Nr. 43).
17. **Kūris E.** *The Baltic Case and the Problem of Creating a Law-Based State* // D. D. Barry (ed.). *Toward the „Rule of Law in Russia“? Political and Legal Reform in the Transition Period.* – Armonk, New York & London: Sharpe M. E., 1992; Id. *Teisinė valstybė, teisinių sistemų įvairovė ir Vakarų teisės tradicija* // **Gordon M. W. & C. Osakwe.** *Vakarų teisės tradicijos* / Vertė E. Kūris, A. Poviliūnas ir V. Poviliūnienė. – Vilnius: Pradai, 1993. Šios nuomonės kritiką žr.: **Maksimaitis M.** *Teisinės valstybės modelis* // M. Maksimaitis (red). *Mykolo Römerio mokslas apie valstybę.* – Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, 1997; **Maksimaitis M., Ruželytė O.** *Mykolo Römerio gyvenimas ir veikla* // M. Römeris. *Valstybė ir jos konstitucinė teisė. Valstybė.* – Vilnius: Pradai, 1995. T. 1. P. 316–318, o ypač: **Vaišvila A.** *Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje.* – Vilnius: Litimo, 2000, kur Lietuvos „įnašas kuriant teisinės valstybės koncepciją ir praktiką“ (jau nuo XVI a.) vadinamas „istoriniu“, Lietuvos politologinė (XVI a?!) ir teisinė mintis – „toli lenkusia Vakarų“, o Vakarai – „užleidusiais pirmaujančią padėtį Lietuvai“ (P. 134 ir tol.). Jeigu yra „istorinis įnašas“, tikriausiai jį kas nors turėjo patirti. Būtų be galo įdomu aptikti panašių vertinimų kokio nors Vakarų autoriaus veikaluose.
18. **Berman H. J.** *The Rule of Law and the Law-Based State (Rechtsstaat) (with Special Reference to the Developments in the Soviet Union* // The Harriman Institute Forum, 1991. Vol. 4. No. 5. P. 1–3; **Kūris E.** *Teisinė valstybė, teisinių sistemų įvairovė ir Vakarų teisės tradicija.* P. xxiii ir tol.
19. **Radin M. J.** *Reconsidering the Rule of Law* // Boston University Law Review. 1989. Vol. 69. No. 4. P. 784 ff., taip pat žr.: **Raz J.** *The Authority of Law: Essays on Law and Morality.* – Oxford: Clarendon Press, 1994. P. 214 ff.
20. **Raz J.** Loc. cit.
21. **Vaišvila A.** *Teisinė valstybė: nuo optimizmo iki realybės* // *Jurisprudencija*, 2001. Nr. 19.
22. **Berman H. J.** Op. cit.; taip pat žr.: **Chapman B.** *Police State.* – London: Pall Mall, 1981.
23. **Raz J.** Op. cit., P. 210; žr. taip pat: **Hayek F. A.** *The Constitution of a Liberal State* // *II Politico.* Vol. XXXII. No. 3.
24. Tai nekliaud tokias teises ginti net ir konstitucinės kontrolės keliu (žr.: **Fabre C.** *Social Rights under the Constitution: Government and the Decent Life.* – Oxford & New York: Oxford University Press, 2000).
25. **Flora P., Heidenheimer A. J.** *The Development of Welfare States in Europe and America.* – New Brunswick & London: Transaction Books, 1981; **Rueschmeyer D., Stephens E. H., Stephens J. D.** *Capitalist Development and Democracy.* – Cambridge: Polity Press, 1992; **Spiro S. E., Yuchtman-Yaar E.** (eds). *Evaluating the Welfare State.* – New York: Academic Press, 1983.
26. **Kuhnle S.** *Welfare State* // V. Bogdanor (ed). *The Blackwell Encyclopaedia of Political Science.* – Oxford & Cambridge, Massachusetts, 1991.
27. Plg.: **Stačiokas S.** *Lietuvos nacionaliniai interesai ir valdžių tarpusavio sąveika* // E. Kūris et al. *Lietuvos nacionaliniai interesai ir jos politinė sistema.* – Vilnius: Pradai, 1995. P. 68.
28. **Usher J. A.** *General Principles of EC Law.* – London & New York: Longman, 1998.
29. **Berger V.** *Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija* / Vertė S. Kadžiulytė ir A. Budrikis. – Vilnius: Pradai, 1997.
30. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. spalio 26 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 10 straipsnio septintosios dalies nuostatos, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės

- 1994 m. sausio 26 d. nutarimo Nr. 55 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. lapkričio 15 d. nutarimu Nr. 470 patvirtintos Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ įgyvendinimo tvarkos dalinio pakeitimo“ 1.2 punkto nuostatos, 2.1 punkto ir jo 1, 2 bei 3 papunkčių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 1995. Nr. 89–2007); Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. vasario 28 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. rugpjūčio 30 d. nutarimo Nr. 1164 „Dėl dalies žemės ūkio ministerijos įmonių paskolų kapitalizavimo“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos biudžetinės sandaros įstatymo 13 straipsniui, Lietuvos Respublikos žemės ūkio ekonominių santykių valstybinio reguliavimo įstatymo 9 straipsniui ir Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 43 straipsnio 1 daliai“ (*Žin.*, 1996. Nr. 20–537).
31. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. spalio 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių „Būtingės nafta“, „Mažeikių nafta“ ir „Naftotiekis“ reorganizavimo įstatymo, Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 5 straipsnio 3 dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „Dėl strateginio investuotojo pripažinimo“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų įstatymui“ (*Žin.*, 2000. Nr. 88–2724).
 32. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. vasario 28 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. rugpjūčio 30 d. nutarimo Nr. 1164 „Dėl dalies žemės ūkio ministerijos įmonių paskolų kapitalizavimo“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos biudžetinės sandaros įstatymo 13 straipsniui, Lietuvos Respublikos žemės ūkio ekonominių santykių valstybinio reguliavimo įstatymo 9 straipsniui ir Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 43 straipsnio 1 daliai“ (*Žin.*, 1996. Nr. 20–537).
 33. *Žin.*, 1999. Nr. 13–308, Nr. 36–1067, Nr. 60–1955, 2000, Nr. 85–2566.
 34. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. kovo 30 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 1998 m. spalio 6 d. sprendimo atmesti Seimo nutarimo „Dėl specialiosios tyrimo komisijos sudarymo“ projektą ir Lietuvos Respublikos Seimo 1998 m. spalio 6 d. nutarimo „Dėl Seimo narių grupės 1998 m. rugsėjo 28 d. teikimo „Dėl apkaltos proceso Seimo nariui Audriui Butkevičiui inicijavimo“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos Seimo statuto 24 straipsnio 1 daliai, 238 straipsniui, 239 straipsnio 1 bei 3 dalims, 241 ir 243 straipsniams“ (*Žin.*, 2000. Nr. 28–784); Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. spalio 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių „Būtingės nafta“, „Mažeikių nafta“ ir „Naftotiekis“ reorganizavimo įstatymo, Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 5 straipsnio 3 dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „Dėl strateginio investuotojo pripažinimo“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų įstatymui“ (*Žin.*, 2000. Nr. 88–2724).
 35. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. balandžio 2 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 5 straipsnio 2, 3, 4 ir 5 dalių, 12 straipsnio 3 punkto, 16 straipsnio 3 dalies ir šio straipsnio 9 dalies 5 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl šio įstatymo 5 straipsnio 2, 3, 4 bei 5 dalių ir 12 straipsnio 3 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijos 47 straipsnio antroje dalyje numatyto žemės sklypų įsigijimo nuosavybės subjektų, tvarkos, sąlygų ir apribojimų konstitucinio įstatymo 8 straipsniui“ (*Žin.*, 2001. Nr. 29–938).
 36. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. kovo 16 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. lapkričio 23 d. nutarimo Nr. 872 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1992 m. spalio 16 d. nutarimo Nr. 773 dalinio pakeitimo“ atitikimo Įmonių įstatymo 14 straipsnio antrajai daliai ir įstatymui „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės aktų skelbimo ir įsigaliojimo tvarkos““ (*Žin.*, 1994. Nr. 22–366).
 37. Konstitucinio Teismo 1994 m. liepos 15 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. gegužės 17 d. nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. lapkričio 15 d. nutarimo Nr. 470 „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ įgyvendinimo“ dalinio pakeitimo“ 2.2 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijos 23 straipsniui ir Lietuvos Respublikos įstatymui „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ (*Žin.*, 1994. Nr. 56–1103); Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 22 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 8 straipsnio antrosios dalies 4 punkto ir ketvirtosios dalies normos atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 1995. Nr. 106–2381); Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. gegužės 29 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 1996 m. gruodžio 5 d. nutarimo „Dėl Seimo nutarimo „Dėl Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos tarybos narių paskyrimo“ pripažinimo netekusiu galios ir Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos tarybos sudarymo“ atiti-

- kimo Konstitucijai“ (*Žin.*, 1997. Nr. 49–1173, Nr. 50); Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. kovo 25 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. liepos 18 d. nutarimo Nr. 777 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. vasario 3 d. nutarimo Nr. 77 „Dėl kainodaros reguliavimo“ dalinio pakeitimo ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimų, susijusių su šiluminės energijos, elektros energijos bei gamtinių dujų kainų nustatymu, dalinio pakeitimo bei pripažinimo netekusiais galios“ atitikimo Lietuvos Respublikos įstatymui „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės aktų skelbimo ir įsigaliojimo tvarkos““ (*Žin.*, 1998. Nr. 29–784).
38. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. kovo 25 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. liepos 18 d. nutarimo Nr. 777 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. vasario 3 d. nutarimo Nr. 77 „Dėl kainodaros reguliavimo“ dalinio pakeitimo ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimų, susijusių su šiluminės energijos, elektros energijos bei gamtinių dujų kainų nustatymu, dalinio pakeitimo bei pripažinimo netekusiais galios“ atitikimo Lietuvos Respublikos įstatymui „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės aktų skelbimo ir įsigaliojimo tvarkos““ (*Žin.*, 1998. Nr. 29–784); Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. sausio 11 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 7 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 2001. Nr. 5–143).
 39. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. spalio 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių „Būtingės nafta“, „Mažeikių nafta“ ir „Naftotiekis“ reorganizavimo įstatymo, Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 5 straipsnio 3 dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „Dėl strateginio investuotojo pripažinimo“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų įstatymui“ (*Žin.*, 2000. Nr. 88–2724).
 40. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. balandžio 5 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. rugsėjo 30 d. nutarimu Nr. 731–19 „Dėl Lietuvos Respublikos vidaus reikalų sistemos operatyvinės veiklos nuostatų patvirtinimo“ patvirtintų „Lietuvos Respublikos vidaus reikalų sistemos operatyvinės veiklos nuostatų“ 4.7 papunkčio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo 7 straipsnio 3 dalies 7 punktui“ (*Žin.*, 2000. Nr. 30–840).
 41. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. kovo 16 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. lapkričio 23 d. nutarimo Nr. 872 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1992 m. spalio 16 d. nutarimo Nr. 773 dalinio pakeitimo“ atitikimo Įmonių įstatymo 14 straipsnio antrajai daliai ir įstatymui „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės aktų skelbimo ir įsigaliojimo tvarkos“ (*Žin.*, 1994. Nr. 22–366).
 42. Konstitucinio Teismo 1994 m. liepos 15 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. gegužės 17 d. nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. lapkričio 15 d. nutarimo Nr. 470 „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ įgyvendinimo“ dalinio pakeitimo“ 2.2 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijos 23 straipsniui ir Lietuvos Respublikos įstatymui „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų““ (*Žin.*, 1994. Nr. 56–1103); Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 22 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 8 straipsnio antrosios dalies 4 punkto ir ketvirtosios dalies normos atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 1995. Nr. 106–2381); Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. gegužės 29 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 1996 m. gruodžio 5 d. nutarimo „Dėl Seimo nutarimo „Dėl Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos tarybos narių paskyrimo“ pripažinimo netekusiu galios ir Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos tarybos sudarymo“ atitikimo Konstitucijai“ (*Žin.*, 1997. Nr. 49–1173, Nr. 50); Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. kovo 25 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. liepos 18 d. nutarimo Nr. 777 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. vasario 3 d. nutarimo Nr. 77 „Dėl kainodaros reguliavimo“ dalinio pakeitimo ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimų, susijusių su šiluminės energijos, elektros energijos bei gamtinių dujų kainų nustatymu, dalinio pakeitimo bei pripažinimo netekusiais galios“ atitikimo Lietuvos Respublikos įstatymui „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės aktų skelbimo ir įsigaliojimo tvarkos““ (*Žin.*, 1998. Nr. 29–784).
 43. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. liepos 9 d. nutarimas „Dėl 1996 m. liepos 2 d. ir 1997 m. sausio 9 d. įstatymų, kuriais buvo padaryti Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 310 straipsnio pakeitimai ir papildymai, atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 1998. Nr. 63–1827).
 44. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. birželio 23 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. birželio 15 d. nutarimu Nr. 852 „Dėl Lietuvos Respublikos daugiabučių namų savininkų bendrijų įstatymo įgyvendinimo tvarkos“ patvirtintos Namų perdavimo ben-

- drijai tvarkos 2.1.2 papunkčio ir 3 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos daugiabučių namų savininkų bendrijų įstatymo 20 straipsnio 3 daliai“ (*Žin.*, 1999. Nr. 56–1813); Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. kovo 15 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. gegužės 9 d. nutarimo Nr. 546 „Dėl pridėtinės vertės mokesčio“ 1.14 papunkčio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos pridėtinės vertės mokesčio įstatymo 15 bei 16 straipsniams ir Lietuvos Respublikos buhalterinės apskaitos pagrindų įstatymo 4 straipsnio 4 daliai bei 9 straipsniui“ (*Žin.*, 2000, Nr. 23–585); Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. sausio 25 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo statuto 23 straipsnio, 38 straipsnio 2 dalies, 41 straipsnio 5 dalies, 152 straipsnio 5 dalies, 155 straipsnio 4 dalies, 156 straipsnio 5 dalies, 180 straipsnio, 208 straipsnio 4 bei 11 dalių ir 231 straipsnio 3 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 2001. Nr. 10–295).
45. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 40 straipsnio pripažinimo netekusiu galios ir 251 straipsnio pakeitimo įstatymo 1 ir 2 straipsnių, Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 27 straipsnio 5 dalies, 50 straipsnio 3 ir 9 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 2000. Nr. 105–3318); žr. taip pat Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 22 d. nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 8 straipsnio antrosios dalies 4 punkto ir ketvirtosios dalies normos atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 1995. Nr. 106–2381).
46. Teisingumo teorijoms, taip pat įvairių teisingumo sampratų įtvirtinimui (raiškai) teisėje (arba sąsajoms su teise) skirta literatūra yra kaip reta gausi. Žr., pavyzdžiui: **Barry B. M.** *Justice as Impartiality*. – Oxford: Clarendon Press & New York: Oxford University Press, 1995; Id. *Theories of Justice*. – Berkeley: University of California Press, 1989; **Boucher D., Kelly P.** (eds). *Social Justice: From Hume to Hayek*. – London & New York: Routledge, 1998; **Campbell T.** *Justice* (2nd ed). – New York: St. Martin's Press, 2001; **Dworkin R. M.** *Sovereign Virtue: The Theory and Practice of Equality*. – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2000; **Eckhoff T. E.** *Justice: Its Determinants in Social Interaction*. – Rotterdam: Rotterdam University Press, 1974; **Feinberg J., Coleman J.** *Philosophy of Law* (6th edn). – Belmont: Wadsworth Publishers, 2000; **Fisk M.** (ed). *Justice*. – Atlantic Highlands: Humanities Press, 1993; **Freeman S.** (ed). *John Rawls: Collected Papers*. – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1999; **Jørgensen S.** *On Justice and Law* / Transl. Bock H., Bock I. – Aarhus: Aarhus University Press, 1996; **Kelsen H.** *What Is Justice? Justice, Law, and Politics in the Mirror of Science: Collected Essays* (repr). – Union: Lawbook Exchange, 2000; **Kamenka E., Erh-Soon Tay A.** (eds). *Justice*. – New York: St. Martin's Press, 1980; **Kolm S.-C.** *Modern Theories of Justice*. – Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1996; **MacIntyre A. C.** *Whose Justice? Which Rationality?* – Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1988; **Miller D. L.** *Principles of Social Justice*. – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1999; **Morawetz T.** *Justice*. – New York: New York University Press, 1991; **Nozick R.** *Anarchy, State, and Utopia*. – New York: Basic Books, 1974; **Pojman L. P., McLeod O.** (eds). *What Do We Deserve? A Reader on Justice and Desert*. – New York: Oxford University Press, 1999; **Posner R. A.** *The Problems of Jurisprudence*. – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1990; **Quinn M.** *Justice and Egalitarianism: Formal and Substantive Equality in Some Recent Theories of Justice*. – New York: Garland Publishers, 1991; **Rawls J.** *A Theory of Justice* (rev ed). – Cambridge, Massachusetts: Belknap Press of Harvard University Press, 1999; Id. *Political Liberalism*. – New York: Columbia University Press, 1993; **Roemer J. E.** *Theories of Distributive Justice*. – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1996; **Sadurski W.** *Moral Pluralism and Legal Neutrality*. – Dordrecht & Boston: Kluwer Academic Publishers, 1990; **Sandel M. J.** *Liberalism and the Limits of Justice* (2nd ed). – Cambridge & New York: Cambridge University Press, 1998; **Sanders J., Lee Hamilton V.** (eds). *Handbook of Justice Research in Law*. – New York: Kluwer Academic / Plenum Publishers, 2001; **Sarat A., Kearns T. R.** (eds). *Justice and Injustice in Law and Legal Theory*. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 1996; **Scherer K. R.** (ed). *Justice: Interdisciplinary Perspectives*. – Cambridge & New York: Cambridge University Press, 1992; **Solomon R. C., Murphy M. C.** (eds). *What Is Justice? Classic and Contemporary Readings* (2nd edn). – New York: Oxford University Press, 2000.
47. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. lapkričio 20 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos butų privatizavimo įstatymo 5 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 1996. Nr. 114–2643).
48. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 1998. Nr. 109–3004).

49. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. sausio 24 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 10 straipsnio pirmosios dalies bei 50 straipsnio pirmosios dalies normų ir Lietuvos Respublikos valstybinio turto pirminio privatizavimo įstatymo 2 straipsnio antrosios dalies bei 14 straipsnio šeštosios dalies nuostatų atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 1996. Nr. 9–228).
50. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. lapkričio 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 50 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 1997. Nr. 104–2645); Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. sausio 11 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 7 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 2001. Nr. 5–143).
51. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 straipsnių ir jos Ketvirtąjo protokolo 2 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 1995. Nr. 9–199).
52. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 255 straipsnio 4 ir 5 dalių, 256 straipsnio 4 dalies, 260 straipsnio 4 dalies, 280 straipsnio 1, 2 ir 6 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 1999. Nr. 15–402).
53. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 118(1), 156(1) straipsnių, 267 straipsnio 5 punkto ir 317(1) straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 2000. Nr. 80–2423).
54. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gegužės 11 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo statuto 259 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 1999. Nr. 42–1345, Nr. 43).
55. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. lapkričio 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso 58 straipsnio antrosios dalies 3 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 1994. Nr. 91–1789); Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso 255 straipsnio 4 ir 5 dalių, 256 straipsnio 4 dalies, 280 straipsnio 1, 2 ir 6 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 1999. Nr. 15–402); Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo 2 straipsnio 12 dalies, 7 straipsnio 2 dalies 3 punkto, 11 straipsnio 1 dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 1981 straipsnio 1 bei 2 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 2001. Nr. 39–1150); Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. rugsėjo 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 118¹, 156¹ straipsnių, 267 straipsnio 5 punkto ir 317¹ straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 2000. Nr. 80–2423); Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo 26 straipsnio 3 ir 4 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 2001. Nr. 14–445).
56. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 14, 25¹, 26, 30, 33, 34, 36, 40, 51, 56, 58, 59, 66, 69, 69¹ ir 73 straipsnių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 1999. Nr. 109–3192).
57. Ibid.
58. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. kovo 31 d. nutarimo Nr. 465 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. kovo 3 d. nutarimo Nr. 124 „Dėl Lietuvos Respublikos teismų, valstybinio arbitražo, prokuratūros bei Valstybės kontrolės departamento darbuotojų darbo apmokėjimo“ dalinio pakeitimo“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 46 straipsnio pirmajai daliai, Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo 4 straipsnio pirmajai daliai, Lietuvos Respublikos valstybės kontrolės įstatymui, taip pat Lietuvos Respublikos įstatymui "Dėl Lietuvos Respublikos teismų teisėjų, prokuratūros darbuotojų, valstybinių arbitrų bei Valstybės kontrolės departamento darbuotojų tarnybinių atlyginimų““ (*Žin.*, 1995. Nr. 101–2264).
59. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. kovo 31 d. nutarimo Nr. 465 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. kovo 3 d. nutarimo Nr. 124 „Dėl Lietuvos Respublikos teismų, valstybinio arbitražo, prokuratūros bei Valstybės kontrolės departamento darbuotojų darbo apmokėjimo“ dalinio pakeitimo“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 46 straipsnio pirmajai daliai, Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo 4 straipsnio pirmajai daliai, Lietuvos Respublikos valstybės kontrolės įstatymui, taip pat Lietuvos Respublikos įstatymui "Dėl Lietuvos Respublikos teismų teisėjų, prokuratūros darbuotojų, valstybinių arbitrų bei Valstybės kontrolės departamento darbuotojų tarnybinių atlyginimų““ (*Žin.*, 1995. Nr. 101–2264); Lietuvos Respublikos

- Konstitucinio Teismo 1996 m. balandžio 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos komercinių bankų įstatymo 37 straipsnio pirmosios dalies 7 punkto, 39 straipsnio, 40 straipsnio pirmosios bei antrosios dalių, 45 straipsnio ir 46 straipsnio antrosios bei trečiosios dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 1996. Nr. 36–915); Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. gruodžio 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės paslapčių ir jų apsaugos įstatymo 5 ir 10 straipsnių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. kovo 6 d. nutarimų Nr. 309 ir 310 atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso normoms“ (*Žin.*, 1996. Nr. 126–2962); Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 255 straipsnio 4 ir 5 dalių, 256 straipsnio 4 dalies, 260 straipsnio 4 dalies, 280 straipsnio 1, 2 ir 6 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 1999. Nr. 15–402); Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 14, 25¹, 26, 30, 33, 34, 36, 40, 51, 56, 58, 59, 66, 69, 69¹ ir 73 straipsnių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 1999. Nr. 109–3192); Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. sausio 12 d. sprendimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimo išaiškinimo“ (*Žin.*, 2000. Nr. 4–100).
60. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo 26 straipsnio 3 ir 4 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 2001. Nr. 14–445).
 61. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo 2 straipsnio 12 dalies, 7 straipsnio 2 dalies 3 punkto, 11 straipsnio 1 dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 1981 straipsnio 1 bei 2 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 2001. Nr. 39–1105).
 62. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. balandžio 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos komercinių bankų įstatymo 37 straipsnio pirmosios dalies 7 punkto, 39 straipsnio, 40 straipsnio pirmosios bei antrosios dalių, 45 straipsnio ir 46 straipsnio antrosios bei trečiosios dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 1996. Nr. 36–915).
 63. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. vasario 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 1 ir 30 straipsnių, Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymo 1, 3 ir 11 straipsnių, taip pat Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. vasario 2 d. nutarimo Nr. 179 „Dėl alkoholio reklamos kontrolės“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 1997. Nr. 15–314); žr. taip pat Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. gegužės 6 d. nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos valdininkų įstatymo 16 straipsnio pirmosios dalies 2 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 1997. Nr. 40–977).
 64. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. vasario 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 1 ir 30 straipsnių, Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymo 1, 3 ir 11 straipsnių, taip pat Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. vasario 2 d. nutarimo Nr. 179 „Dėl alkoholio reklamos kontrolės“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 1997. Nr. 15–314).
 65. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. gegužės 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valdininkų įstatymo 16 straipsnio pirmosios dalies 2 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 1997. Nr. 40–977).
 66. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. kovo 4 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl SSRS valstybės saugumo komiteto (NKVD, NKGB, MGB, KGB) vertinimo ir šios organizacijos kadrinių darbuotojų dabartinės veiklos“ 1 ir 2 straipsnių, 3 straipsnio 2 dalies, taip pat Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl SSRS valstybės saugumo komiteto (NKVD, NKGB, MGB, KGB) vertinimo ir šios organizacijos kadrinių darbuotojų dabartinės veiklos“ įgyvendinimo įstatymo 1 straipsnio 1 ir 2 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 1999. Nr. 23–666).
 67. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. sausio 7 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos susirinkimų įstatymo 6 straipsnio 2 dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 2000. Nr. 3–78).
 68. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 40 straipsnio pripažinimo netekusiu galios ir 251 straipsnio pakeitimo įstatymo 1 ir 2 straipsnių, Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 27 straipsnio 5 dalies, 50 straipsnio 3 ir 9 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 2000. Nr. 105–3318).
 69. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. sausio 7 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos susirinkimų įstatymo 6 straipsnio 2 dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 2000. Nr. 3–78).

70. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 40 straipsnio pripažinimo netekusiu galios ir 251 straipsnio pakeitimo įstatymo 1 ir 2 straipsnių, Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 27 straipsnio 5 dalies, 50 straipsnio 3 ir 9 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 2000. Nr. 105–3318).
71. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. balandžio 12 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos ginklų ir šaudmenų kontrolės įstatymo 19 straipsnio 8 dalies 9 punkto ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. balandžio 10 d. nutarimu Nr. 436 „Dėl ginklų ir šaudmenų apyvartą reglamentuojančių taisyklių patvirtinimo“ patvirtintų Medžioklinių ginklų apyvartos taisyklių 14.9 ir 57.2 punktų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 2001. Nr. 33–1108).
72. Tai konstatuodamas, Konstitucinis Teismas vis dėlto rėmėsi ne Konstitucija, o Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija, su kuria, pasak jo, „susisieja“ Konstitucijos 31 str. 2 d. nuostatos (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 255 straipsnio 4 ir 5 dalių, 256 straipsnio 4 dalies, 260 straipsnio 4 dalies, 280 straipsnio 1, 2 ir 6 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 1999 m. Nr. 15–402); žr. taip pat Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 6 d. nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. kovo 31 d. nutarimo Nr. 465 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. kovo 3 d. nutarimo Nr. 124 „Dėl Lietuvos Respublikos teismų, valstybinio arbitražo, prokuratūros bei Valstybės kontrolės departamento darbuotojų darbo apmokėjimo“ dalinio pakeitimo“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 46 straipsnio pirmajai daliai, Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo 4 straipsnio pirmajai daliai, Lietuvos Respublikos valstybės kontrolės įstatymui, taip pat Lietuvos Respublikos įstatymui „Dėl Lietuvos Respublikos teismų teisėjų, prokuratūros darbuotojų, valstybinių arbitrų bei Valstybės kontrolės departamento darbuotojų tarnybinių atlyginimų“ (*Žin.*, 1995. Nr. 101–2264), 1996 m. balandžio 18 d. nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos komercinių bankų įstatymo 37 straipsnio pirmosios dalies 7 punkto, 39 straipsnio, 40 straipsnio pirmosios bei antrosios dalių, 45 straipsnio ir 46 straipsnio antrosios bei trečiosios dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 1996. Nr. 36–915), 1997 m. spalio 1 d. nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 195 straipsnio penktosios dalies ir 242 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 1997. Nr. 91–2289), 1999 m. kovo 4 d. nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl SSRS valstybės saugumo komiteto (NKVD, NKGB, MGB, KGB) vertinimo ir šios organizacijos kadrinių darbuotojų dabartinės veiklos“ 1 ir 2 straipsnių, 3 straipsnio 2 dalies, taip pat Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl SSRS valstybės saugumo komiteto (NKVD, NKGB, MGB, KGB) vertinimo ir šios organizacijos kadrinių darbuotojų dabartinės veiklos“ įgyvendinimo įstatymo 1 straipsnio 1 ir 2 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (1999. Nr. 23–666). Plg. ir Konstitucinio Teismo 1997 m. liepos 10 d. nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 55 straipsnio antrosios dalies 1 punkto, 56 straipsnio ketvirtosios dalies 1, 2 punktų ir 58 straipsnio trečiosios dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 1997. Nr. 67–1696), kuriame būtinumas per kuo trumpesnį laiką spręsti mokestinius ginčus grindžiamas taip pat ne tinkamu teisiniu procesu, o mokestinių santykių, kaip viešosios teisės reguliavimo dalyko, ypatumais (administraciniu reguliavimo metodu) ir reikalingumu nuolat pildyti valstybės biudžetą.
73. **Jovaišas K.** (ats. red.). *Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras. 1 dalis.* – Vilnius: JpJ: 2000. P. 54–55.
74. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. sausio 11 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 7 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 2001. Nr. 5–143).
75. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. kovo 16 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. lapkričio 23 d. nutarimo Nr. 872 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1992 m. spalio 16 d. nutarimo Nr. 773 dalinio pakeitimo“ atitikimo Įmonių įstatymo 14 straipsnio antrajai daliai ir įstatymui „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės aktų skelbimo ir įsigaliojimo tvarkos““ (*Žin.*, 1994. Nr. 22–366). Šiame kontekste pažymėtinas ir toks nenuoseklumas. Vienu atveju poįstatyminis aktas buvo pripažintas prieštaraujančiu Konstitucijai *inter alia* tuo pagrindu, kad „Seimo nutarimu buvo įgyvendinamas dar neįsigaliojęs įstatymas“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. gegužės 29 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 1996 m. gruodžio 5 d. nutarimo „Dėl Seimo nutarimo „Dėl Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos tarybos narių paskyrimo“ pripažinimo netekusiu galios ir Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos tarybos sudarymo“ atitikimo Konstitucijai“ (*Žin.*, 1997. Nr.49–1173, Nr. 50)), tuo tarpu kitu atveju, nors „Seimas dar neįsigaliojus <...> įstatymui priėmė nutarimą“, kuriuo buvo realizuotos šio – neįsigaliojusio – įstatymo nuostatos“, buvo konstatuota, kad „nėra teisinio pagrindo teigti, kad ginči-

jamais Seimo nutarimas pagal jo priėmimo tvarką prieštarauja Konstitucijai“, nes jis įsigaliojo *po to*, kai įsigaliojo minėtas įstatymas (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. spalio 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių „Būtingės nafta“, „Mažeikių nafta“ ir „Naftotiekis“ reorganizavimo įstatymo, Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 5 straipsnio 3 dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „Dėl strateginio investuotojo pripažinimo“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų įstatymui“ (*Žin.*, 2000. Nr. 88–2724)). Paradoxu, tačiau pirmuoju atveju įstatymas buvo priimtas, Respublikos Prezidento pasirašytas ir netrukus turėjo būti paskelbtas „Valstybės žiniuose“, o antruoju, kai prieštaravimo Konstitucijai nebuvo įžvelgta, įstatymas dar nebuvo pasirašytas Respublikos Prezidento, tačiau Seimas jį jau taikė.

76. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 straipsnių ir jos Ketvirtąjo protokolo 2 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ (*Žin.*, 1995. Nr. 9–199).

77. *Ibid.*

Coordinating and Determining Constitutional Principles (I)

Assoc. Prof., Dr. Egidijus Kūris

*Constitutional Court of the Republic of Lithuania
Institute of International Relations and Political Science
Vilnius University*

SUMMARY

This is the second article of the two consequent ones dealing with the typology and the system of the constitutional principles. It deals with the grounds for the typology of the constitutional principles. It is shown that, according to the extent to which the constitutional principles orient the legal system they may be divided into coordinating and determining principles. The first orient not only the statutory law but, also, the Constitution itself and settle it into an integral act.

In the article, it is specifically dealt with three coordinating principles (the supremacy of the Constitution, the integrity of the Constitution, and the rule of law) and six determining principles (democracy and sovereignty, civil society, separation of powers, secular state, social orientation of the state, and geopolitical orientation of the state). The basis for analysis of the said principles is constitutional jurisprudence.

Tęsinys – kitame „Jurisprudencijos“ numeryje.

